

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра психології та соціальної роботи

ШАЧКО Ірина Богданівна

Соціальна паритетність як феномен міжособистісних стосунків/Social parity as a phenomenon of interpersonal relationships

спеціальність 231 – Соціальна робота
магістерська програма – Соціальна робота
Магістерська робота

Виконала студентка групи СРм-21
Шачко І.Б.

Науковий керівник:
д.пс.н., професор А.В. Фурман

Магістерську роботу допущено
до захисту:

« ____ » _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
_____ **А. В. Фурман**

ТЕРНОПІЛЬ -2018

РЕЗЮМЕ

Робота містить 110 сторінок, 101 – основного тексту, таблицю, список використаних джерел із 98 найменувань.

Мета дослідження: обґрунтування соціальної паритетності в історичному досвіді суспільного життя і державотворення українців як феномен ментально й культурно зумовлених міжособистісних стосунків.

Об'єктом дослідження є міжособистісні стосунки людей різного віку у сфері суспільного повсякдення та у просторі глобалізованого світу. **Предмет дослідження** становить феномен соціальної паритетності українства у його історичному розвитку, психозмістовій повноті та персоніфікованих інваріантах становлення на рівні особистості в контексті української ментальності, національної культури і державотворчих реалій сучасного повсякдення. **Методи дослідження:** *теоретичні* – ідеалізації, узагальнення, соціального теоретизування; *емпіричні* – соціологічне опитування, вивчення емпіричних даних.

Теоретична новизна одержаних результатів. Проведений аналіз дав змогу визначити роль і місце соціальної паритетності в історичному досвіді суспільного життя і державотворення українців. **Практичне значення:** означена тематика може бути корисною у розв'язанні проблем, які виникають у роботі соціальних працівників. Напрацювання варто застосовувати при формуванні соціальних програм як на загальнодержавному, так і місцевому рівнях.

Ключові слова: *ментальність, паритетність, рівність, нерівність, справедливість, гендер, сім'я, шлюб, соціальна політика.*

RESUME

Employment contains 110 pages, 101 – the main text, table, list of sources with 98 titles.

Objective: to study social parity in the historical experience of public life and Ukrainian state as a phenomenon caused by mental and cultural and interpersonal relationships.

The **object of the study** is the interpersonal relationships of people of all ages in everyday life and public space in the globalized world. The **subject of research** is a social phenomenon Ukrainians parity in its historical development psychocontents entirety and personalized invariant formation on a personal level in the context of Ukrainian mentality, national culture and everyday realities of modern state building. **Methods:** *theoretical* – idealization, generalization, social theorizing; *empirical* – sociological survey, study of empirical data.

The theoretical novelty of the results. The analysis made it possible to define the role and place of social parity in the historical experience of public life and Ukrainian state. **Practical value:** designated topics can be useful in solving problems that arise in the work of social workers. Working hours should be used in the formation of social programs at the national and local levels.

Key words: *mentality, parity, equality, inequality, justice, gender, family, marriage, social policy.*

АНОТАЦІЯ

Шачко Ірина Богданівна. Соціальна паритетність як феномен міжособистісних стосунків. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня магістра за спеціальністю 231 «Соціальна робота». – Тернопільський національний економічний університет. Юридичний факультет. – Тернопіль, 2017.

У магістерській роботі всебічно досліджується соціальна паритетність в історичному досвіді суспільного життя і державотворення українців як феномен ментально й культурно зумовлених міжособистісних стосунків. Зокрема, висвітлено генезу ідеї соціальної рівності та способи її реалізації у різних моделях державного будівництва, дано комплексну аналітичну характеристику феномену українства в одній із його сутнісних ознак – соціальній паритетності міжособистісних стосунків козацтва, народного загалу, владної верхівки. Також проаналізовано простір соціальної паритетності студентських подружніх пар як чинник зрілості їх міжсуб'єктних стосунків в актуальному суспільному повсякденні.

ANNOTATION

Shachko Iryna Bohdanivna. Social parity as a phenomenon of interpersonal relationships. – Manuscript.

Research on education and qualification level master's degree 231 «Social work». – Ternopil National Economic University. Faculty of Law. – Ternopil, 2017.

In the master's work thoroughly researched social parity in the historical experience of public life and Ukrainian state as a phenomenon caused by mental and cultural and interpersonal relationships. In particular, highlights the genesis of the idea of social equality and how to implement different models of state building, given the complex analytical characterization of the phenomenon of ukrainians in one of its essential features – social parity interpersonal relationships cossacks, folk masses, the ruling elite. Also analyzed the social space parity student couples as a factor of maturity intersubjects public relations to date daily.

ПЛАН

ВСТУП

РОЗДІЛ 1.

ІДЕЯ СОЦІАЛЬНОЇ РІВНОСТІ ТА СПОСОБИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ У РІЗНИХ МОДЕЛЯХ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА

- 1.1. Обґрунтування ідеї соціальної рівності в історії філософської і наукової думки
- 1.2. Соціальна нерівність як феномен суспільного життя і способи її подолання

Висновки до розділу 1

РОЗДІЛ 2.

СОЦІАЛЬНА ПАРИТЕТНІСТЬ ЯК ФЕНОМЕН УКРАЇНСТВА

- 2.1. Життєдіяльність запорізького козацтва як явище міжлюдської паритетності
- 2.2. Соціальна паритетність українців у контекстах національної ментальності та суспільного повсякдення
- 2.3. Міжособистісна рівність подружжя як осереддя соціальної паритетності українського соціуму

Висновки до розділу 2

РОЗДІЛ 3.

ПРОСТІР СОЦІАЛЬНОЇ ПАРИТЕТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЯК ЧИННИК ЗРІЛОСТІ ЇЇ МІЖСУБ'ЄКТНИХ СТОСУНКІВ

- 3.1. Особистість у просторі соціальної взаємодії: від ставлення до паритетності
- 3.2. Зовнішні та внутрішні умови реалізації соціальної паритетності

Висновки до розділу 3

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ЗМІСТ

ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1.	
ІДЕЯ СОЦІАЛЬНОЇ РІВНОСТІ ТА СПОСОБИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ У РІЗНИХ МОДЕЛЯХ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА	15
1.1. Обґрунтування ідеї соціальної рівності в історії філософської і наукової думки	15
1.2. Соціальна нерівність як феномен суспільного життя і способи її подолання	26
Висновки до розділу 1	49
РОЗДІЛ 2.	
СОЦІАЛЬНА ПАРИТЕТНІСТЬ ЯК ФЕНОМЕН УКРАЇНСТВА	51
2.1. Життєдіяльність запорізького козацтва як явище міжлюдської паритетності	51
2.2. Соціальна паритетність українців у контекстах національної ментальності та суспільного повсякдення	57
2.3. Міжособистісна рівність подружжя як осереддя соціальної паритетності українського соціуму	67
Висновки до розділу 2	83
РОЗДІЛ 3.	
ПРОСТІР СОЦІАЛЬНОЇ ПАРИТЕТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЯК ЧИННИК ЗРІЛОСТІ ЇЇ МІЖСУБ'ЄКТНИХ СТОСУНКІВ	85
3.1. Особистість у просторі соціальної взаємодії: від ставлення до паритетності	85
3.2. Зовнішні та внутрішні умови реалізації соціальної паритетності	93
Висновки до розділу 3	98
ВИСНОВКИ	99
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	102

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Соціальна паритетність – важлива складова буття людського суспільства. Ступінь наявності цього феномену в культурі соціуму і побутовому практикуванні між людьми – один з головних показників ступеня зрілості нації. Власне соціальний контекст паритетності, справедливості, рівності досліджений недостатньо. Онтологічним засновком паритетності є спільне життя людей, що припускає визнання Себе як цінності й, одночасно, паритетне визнання цінності Іншого. Проголошуючи самоцінність кожної індивідуальності, суспільство творить паритетність одним із базових принципів як власного побутування, так і утвердження людини як особистості в соціальному доквіллі. Якщо на рівні свідомості або практикування суспільних відносин цей принцип порушується, то простір паритетності звужується, деформується, або ж зникає взагалі. Але самі засновки соціальної паритетності, зазнаючи у різні історичні періоди суттєвих змін, неодмінно зберігають свою значущість. Вона іманентно присутня у суспільному організмі, заявляючи про себе більшою чи меншою мірою. Як свідчить історія українського народу, соціальна паритетність знаходила способи проявити себе навіть за найскрутніших часів, при жорстоких диктаторах і можновладцях. Будучи нерідко зведеною нанівець у функціонуванні державного механізму, вона залишалася невід’ємною складовою відносин між людьми. Постійно перебуваючи у соціумі, суб’єкт має право розраховувати на справедливе, паритетне ставлення до себе лише за умови такого ж ставлення до оточуючих.

Мета дослідження: обґрунтування соціальної паритетності в історичному досвіді суспільного життя і державотворення українців як феномен ментально й культурно зумовлених міжособистісних стосунків.

Основні завдання дослідження полягають у наступному: а) висвітлити генезу ідеї соціальної рівності та способи її реалізації у різних моделях

державного будівництва; б) подати комплексну аналітичну характеристику феномену українства в одній із його сутнісних ознак – соціальній паритетності міжособистісних стосунків козацтва, народного загалу, владної верхівки; в) проаналізувати простір соціальної паритетності особистостей юнацького віку (переважно студентів вітчизняних ВНЗ) як чинник зрілості їх міжсуб'єктних стосунків в актуальному суспільному повсякденні.

Об'єктом дослідження є міжособистісні стосунки людей різного віку у сфері суспільного повсякдення та у просторі глобалізованого світу. **Предмет дослідження** становить феномен соціальної паритетності українства у його історичному розвитку, психозмістовій повноті та персоніфікованих інваріантах становлення на рівні особистості в контексті української ментальності, національної культури і державотворчих реалій сучасного повсякдення. **Методи дослідження:** *теоретичні* – ідеалізації, узагальнення, соціального теоретизування; *емпіричні* – соціологічне опитування, вивчення емпіричних даних.

Теоретична новизна одержаних результатів. Проведений аналіз дав змогу визначити роль і місце соціальної паритетності в історичному досвіді суспільного життя і державотворення українців. **Практичне значення:** означена тематика може бути корисною у розв'язанні проблем, які виникають у роботі соціальних працівників. Напрацювання варто застосовувати при формуванні соціальних програм як на загальнодержавному, так і місцевому рівнях.

Впровадження результатів роботи. Магістерське дослідження виконувалося у 2016-2017 роках на базі юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету. За результатами роботи опубліковано авторські тези у спецвипуску ж. «Психологія і суспільство» (0,2 друк. арк.).

За структурою робота складається із трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (98 позицій). Загальний обсяг – 110 сторінок, основна частина містить 101 сторінку.

РОЗДІЛ 1

ІДЕЯ СОЦІАЛЬНОЇ РІВНОСТІ ТА СПОСОБИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ У РІЗНИХ МОДЕЛЯХ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА

1.1. Обґрунтування ідеї соціальної рівності в історії філософської і наукової думки

Проблема вивчення соціальної стратифікації, справедливості, боротьби із бідністю і нерівністю можливостей була і є однією із найбільш актуальних в сучасному світі. Дослідження цієї проблеми нерозривно пов'язане із виявленням причин і наслідків соціальної паритетності, пошуком та аналізом шляхів досягнення соціальної рівності та справедливості, виявленням перспектив розвитку суспільства.

Різноманітні нерівності є постійною рисою упродовж усього існування людського суспільства. У всьому багатоманітті нерівностей у суспільстві розрізняються нерівності природних можливостей і соціальних позицій, а також нерівності, що створюють чи не створюють ієрархічний порядок. Їх комбінація дає чотири основні типи нерівностей, що об'єднуються в дві групи:

індивідуальні – а) природні відмінності індивідуальних рис, характерів, інтересів; б) природні відмінності рівня здібностей, талантів, сили;

соціальні – в) соціальні відмінності приблизно рівних за рангом соціальних позицій; г) стратифікаційні відмінності, що визначають (відображають) соціальну силу акторів, їх життєві шанси і можливості просування соціальними щаблями [81].

Соціальна філософія покликана осмислити нерівність не як загрозу, а як чинник соціального розвитку, який повинен працювати на благо соціального прогресу. Проблеми соціальної рівності та справедливості в

сучасній Україні є очевидними. Вони проявляються в надмірній диференціації суспільства на багатих та бідних, недосконалих гендерних відносинах між чоловіками та жінками, соціальних розбіжностях між регіонами, міжнаціональних та міжрелігійних суперечностях та ін. Усе це суттєво підриває соціальні та духовні основи єдності українського суспільства, перспективи його подальшого розвитку.

Проблема рівності і нерівності розроблялася, починаючи вже з часів античності. «Видатні філософи античного світу, такі як Платон, Аристотель, Сенека, Аврелій, Діонісій Ареопагіт, розглядали онтологію і аксіологію суспільної нерівності. У пізніші історичні періоди нерівність активно вивчалася в її різних структурних і змістовних аспектах. Зокрема, у ХХ столітті культурний та інтелектуальний аспекти нерівності були піддані всебічному аналізу в роботах П. Бурдьє, Р. Беккра, М. Кроуфорда, Л. Едвінссона, Дж. Ролза і ряду інших дослідників» [81, с. 142]. У радянський період проблема нерівності в основному досліджувалася в контексті проблематики її подолання, виходячи з домінуючого у той час ідеалу тотальної соціальної рівності. Проте роботи вчених того періоду внесли багато істотного в розуміння проблеми нерівності. У період пострадянської історії дослідження проблем нерівності, коли цензурно-ідеологічні обмеження були зняті, ідеї цих дослідників отримали всебічний розвиток і продовження. «Відзначаючи роботи, присвячені дослідженням проблем нерівності, варто виокремити праці Д. Константиновського, Т. Заславської, М. Радовеля, Е. Ярської-Смирнової, І. Мостової, В. Ільїна. Із українських соціальних філософів в останні роки певні аспекти соціальної нерівності та справедливості розробляли М. І. Михальченко, В. В. Левкулич, Є. О. Марченко, В. В. Барановський та ін.» [81, с. 142].

Аналіз робіт, присвячених проблемам соціальної нерівності, справедливості дозволяють висновувати про те, що переважна їх частина представлена соціологічними і педагогічними дослідженнями, тоді як соціально-філософські роботи в основному лежать у площині дослідження

онтології соціальної нерівності. А тому є потреба розглянути ці проблеми в аспекті філософського осмислення механізму виникнення соціальної нерівності, поглибленого аналізу категорій соціальної нерівності, рівності та справедливості, виявленні шляхів соціальної інтеграції.

Насамперед, варто з'ясувати проблеми, котрі пов'язані з поняттям соціальної нерівності. Соціальна нерівність – форма соціальної диференціації, при якій окремі індивіди, соціальні групи, верстви, класи знаходяться на різних щаблях вертикальної соціальної ієрархії і володіють нерівними життєвими шансами і можливостями задоволення потреб.

У найзагальнішому вигляді нерівність означає, що люди живуть в умовах, за яких вони мають нерівний доступ до обмежених ресурсів матеріального і духовного споживання. Виконуючи якісно нерівні види праці, в різній мірі задовольняючи суспільні потреби, люди іноді виявляються зайняті економічно неоднорідною працею, бо такі види праці мають різну оцінку їх суспільної корисності. Враховуючи незадоволеність членів суспільства існуючою системою розподілу влади, власності і умов індивідуального розвитку, все ж потрібно мати на увазі універсальність нерівності людей.

Основними механізмами соціальної нерівності є відносини власності, влади (панування і підпорядкування), соціального (тобто соціально закріпленого та ієрархізованого) поділу праці, а також неконтрольована, стихійна соціальна диференціація. Ці механізми переважно пов'язані з особливостями ринкової економіки, з неминучою конкуренцією (в т. ч. на ринку праці) та безробіттям. Сутнісною ознакою соціальної нерівності визначається нерівний доступ соціальних суб'єктів до дефіцитних суспільних благ, ресурсів, суспільного багатства (запасу активів, капіталів) [62; 85]. Соціальна нерівність сприймається і переживається багатьма людьми (передусім, безробітними, економічними мігрантами, тими, хто опиняється на межі бідності) як прояв несправедливості. Соціальна нерівність, майнове розшарування суспільства, як правило, ведуть до зростання соціальної

напруженості, особливо в перехідний період. Саме це характерно в даний час для України. Ринкова економіка не усуває соціальної нерівності, яка загрожує соціальній стабільності і може за певних умов знижувати економічну ефективність. Соціальна політика спрямована на усунення крайніх проявів результатів дії ринкових сил. З цією метою держава проводить політику захисту окремих соціальних груп. Варто сказати, що потреба у соціальному захисті є практично у всіх соціальних груп, в тому числі і у підприємців. Останнім держава повинна гарантувати недоторканність їх власності, право на підприємницьку діяльність у будь-якій сфері ринкової економіки.

Основними напрямками соціальної політики в Україні є гарантія мінімуму заробітної плати і регулювання доходів; забезпечення зайнятості населення і надання допомоги на випадок безробіття; індексація фіксованих доходів і захист грошових заощаджень населення (вклади у банках, державні облігації, страхові поліси); надання допомоги найбіднішим верствам населення; створення умов для реалізації здатностей до праці, включаючи сюди: а) вільний вибір професії, сфери і місця праці; б) одержання бажаного рівня загальної і спеціальної освіти; в) матеріальна підтримка і перекваліфікація тимчасово непрацюючих осіб; забезпечення охорони здоров'я населення незалежно від рівня доходів [95].

В соціально-філософській думці є різні бачення причин соціальної нерівності. Функціоналізм зазначає, що коли в суспільстві будь-який вид діяльності або професія цінуються більше, залежно від значущості цих професій будується ієрархія в суспільстві. Здібності у людей різні, найбільш талановиті займаються найбільш престижними професіями, талановиті повинні займати верхівку соціальної піраміди. За К. Марксом соціальна нерівність заснована на економічному ґрунті. Ті, хто володіють власністю пригнічують тих, хто нею не володіє. За М. Вебером в основі соціальної нерівності лежать: багатство, влада, престиж. Згідно П. Сорокіним причиною

соціальної нерівності є власність, влада, професія. Форми соціальної нерівності: біосоціальна, етнічна, національна, гендерна.

Соціальна рівність – поняття, що означає однакове соціальне становище людей, що належать до різних соціальних класів і груп. Ідея соціальної рівності як принцип організації суспільства у різні історичні епохи розумілася по-різному. Філософія античного світу, починаючи з Платона, намагалася вирішити проблему вибору між рівністю і становими привілеями через формулу «Кожному своє»: рівність у межах кожного стану і нерівність станів між собою. У християнській філософії середньовічної Європи рівність була релігійною нормою, що визначає ставлення людей до Бога («перед Богом усі рівні») і не має ніякого відношення до станової нерівності в суспільстві.

Всі ці філософсько-етичні погляди на проблему заслуг і винагороди відображали соціально-політичну специфіку станово-кастових товариств: 1) спадковість привілеїв чи безправності; 2) релігійно-юридичний характер суспільної диференціації. Але вже в соціальних утопіях Відродження і у філософії Просвітництва ідея соціальної рівності набуває світського характеру, ставиться питання про природну рівність людей. У період становлення буржуазного суспільства цю тезу взяли на озброєння прогресивні ідеологи, і феодально-становому світопорядку були протиставлені ідеї «свободи, рівності і братерства». Відбулась справжня революція в поглядах людей на зміст принципу «кожному по ділах його»: оцінка заслуг і, відповідно, розподіл благ визначалися вже не приналежністю індивіда до тієї чи іншої групи, а його особистими властивостями і заслугами. Грань між групами (класами і класами) тепер стала тільки фактичною, а не юридичною. Головний наголос робився на рівність усіх громадян перед законом у плані рівності громадянських свобод і формально рівних можливостей досягти успіху («ідеал рівності шансів», висунутий буржуазними революціями в Європі). Ідея соціальної рівності поступово набуває форму принципу «кожному по його капіталу». Капітал, володіння їм

стає одночасно і головною умовою нерівності, при якому люди мають нерівний доступ до таких соціальних благ, як гроші, влада і престиж.

«У XIX столітті багато соціальних філософів, починаючи з А. Сен-Симона, А. де Токвіля з його знаменитою книгою «Демократія в Америці», стали вказувати на явну тенденцію до значного зростання рівності на більш високих рівнях індустріального розвитку» [59, с. 191]. Філософ писав, що процес рівняння йде в Європі вже 700 років і досягнення політичної рівності є першою фазою всесвітньої демократичної революції, за якою послідує й економічна революція, коли постане питання про власність. Він першим звернув увагу на такі дилеми демократії, як рівність і свобода, рівність і справедливість: «Ми не можемо перешкодити рівності, не від нас залежить, до чого воно приведе – до свободи або рабства, до варварства або освіти, до злиденності або процвітання». Цю ж тенденцію відзначав і П. Сорокін, вказуючи, що процес рівняння йде у світовому масштабі два останніх століття, хоча він далеко ще незакінчений, і XX століття висунуло політичні, економічні та соціальні теорії, що проходять під знаком «трудових», де ідея соціальної рівності втілюється у формулі «кожному за ступенем його особистої соціально корисної праці».

«Сучасні соціальні концепції, які торкаються проблему соціальної рівності та нерівності, умовно можна розподілити на два напрямки: 1) концепції, які відстоюють тезу, що нерівність – природний спосіб виживання суспільства, теорії функціоналізму (Е. Дюркгайм, К. Девіс, В. Мур та ін), теорія статусних груп М. Вебера та ін.; 2) концепції, в яких стверджується, що можливо встановити соціальну рівність, знищити або звести до мінімуму економічну нерівність шляхом соціальних революцій чи на основі реорганізації економічної та соціальних систем. До них відносяться теорія класів К. Маркса, різні соціал-демократичні теорії (демократичний, етичний, кооперативний соціалізм)» [53, с. 261].

Одним із найважливіших понять, що регулюють відносини людей, є поняття справедливості. Справедливість поряд з добром – найбільш

стародавні суспільні ідеали. Люди постійно спираються на уявлення про добро і зло, справедливість і несправедливість. «Ідея справедливості є основоположною в законодавстві сучасного демократичного суспільства, в якому право розглядається як нормативно закріплена справедливість. Саме поняття «юстиція» по латині означає справедливість. Водночас варто зазначити, що досі феномен справедливості знаходив своє дослідницьке віддзеркалення переважно в літературі з проблем етики. Однак, з огляду на те, що його функціонально-інструментальні можливості виходять далеко за межі суто морально-етичної сфери, особливої актуальності набуває світоглядний і соціально-філософський вимір справедливості» [62, с. 200].

У філософському словнику поняття «справедливість» визначається як поняття про належне, відповідне визначення сутності людини та її невід'ємних прав [89]. Справедливість – категорія морально-правової, а також соціально-політичної свідомості. Так, поняття справедливості містить у собі вимоги відповідності між практичною роллю різних індивідів (соціальних груп) у житті суспільства та їхнім соціальним становищем, між їхніми правами та обов'язками, між діянням і відплатою, працею і винагородою, злочином і покаранням, заслугами людей та їх суспільним визнанням. Невідповідність у цих співвідношеннях оцінюється як несправедливість. Як видно з даного визначення, категорія справедливості є і етичною, і правовою, і соціально-політичною.

Справедливість як етична категорія є принципом, що регулює індивідуальну поведінку стосовно інших людей, так і до себе. Щодо інших людей справедливість протистоїть егоїстичним устремлінням людини і утримує її від заподіяння шкоди іншим людям. Так зване «золоте правило моралі» в його негативному формулюванні «не роби іншому того, чого не бажаєш собі» направлено до справедливості, а в позитивному – «роби відносно до інших так, як би ти хотів, щоб інші поступали по відношенню до тебе» – до милосердя.

Головна вимога справедливості як етичної категорії – це повага права й гідності людей. Ця думка може бути виражена і по-іншому: «справедливість полягає у виконанні людиною своїх обов'язків, мається на увазі, що обов'язок – це форма повинності, яку людині ставлять дії, що гарантують права людей». Такі обов'язки (виконання боргу) можуть носити як правовий характер (обумовлені законодавством), так і моральний (обумовлені моральною вимогою поваги до людської гідності по відношенню до іншого). Обов'язки та права завжди знаходяться в єдності. Якщо дотримання справедливості стосовно інших людей передбачає виконання своїх обов'язків (боргу), то справедливість стосовно себе передбачає відстоювання своїх прав [89].

Поняття про справедливість у людей можуть дуже різнитися. Так, якщо брати українські реалії – це різні оцінки діяльності ОУН-УПА, різне ставлення до статусу російської мови. Різні уявлення про справедливість можуть призвести до конфліктних ситуацій в суспільстві.

Особливим видом справедливості є соціальна справедливість, суб'єктами якої виступають великі соціальні групи, суспільство загалом, людство. Соціальна справедливість – це система суспільних відносин, яка забезпечує рівний, справедливий розподіл політичних, юридичних, економічних та інших прав і матеріальних цінностей.

Існують різні концепції соціальної справедливості. Залежно від співвідношення справедливості, свободи, рівності та нерівності можна виділити наступні.

Вирівнююча концепція. Вона виходить з близькості або тотожності понять справедливості і рівності. Критерієм вирівнюючої справедливості є арифметична рівність. Даний вид справедливості застосовується в сфері цивільно-правових угод, відшкодування шкоди, покарання і т. ін.

Розподільча концепція. Розподільча справедливість як принцип означає розподіл загальних благ по гідності, пропорційно внеску і внеску того чи

іншого члена суспільства: тут можливе як рівне, так і нерівне наділення відповідними благами, пільгами.

Ліберальна концепція. Ця концепція виходить з можливості збалансувати свободу і рівність, зробити їх опорою один одного в межах цілісної системи соціальної справедливості. Найбільш відомим представником цього підходу є сучасний американський філософ Дж. Роулз (автор праці «Теорія справедливості»), котрий розглядає справедливість як принцип соціальної організації. У визначення справедливості він включає поняття рівності та нерівності. Справедливість виступає як міра рівності і міра нерівності між людьми. Люди повинні бути рівні в правах і ця рівність має бути закріпленою законом. Вони повинні бути рівні при розподілі соціальних цінностей. Однак справедливою буде і нерівність у розподілі соціальних цінностей, коли це такий нерівний розподіл, що дає переваги кожному. Відповідно, визначення справедливості, яке дає Роулз, розпадається на два принципи. Кожна людина повинна володіти рівним правом щодо найбільш великої системи основних свобод, сумісної з подібними свободами для всіх інших людей. Соціальні та економічні нерівності повинні бути організовані таким чином, щоб, по-перше, від них можна було б очікувати переваг для всіх і, по-друге, доступ до положень та посад був відкритий для всіх.

Проблема соціальної справедливості тісно пов'язана з проблемою рівності і нерівності людей за конкретних історичних умов. Іноді можна зустріти твердження, що справедливість є не що інше, як послідовно проведена рівність. І ця думка не випадкова, вона історично зумовлена. У людській душі закладено глибоке прагнення до рівності, в ній ще первісною кам'яною сокирою був висічений напис: «все порівну». Проте бажання відзначитися, виділитися, отримати більше теж властиво людській натурі. Складноорганізоване суспільство, засноване на поділі праці та соціальній ієрархії, породжує правові уявлення, які санкціонують нерівність людей, що

впливає з відмінностей між ними. Суперечливе співвідношення рівності і нерівності складає серцевину історично мінливих концепцій справедливості.

Таким чином, соціальна справедливість постає категорією, за допомогою якої характеризується об'єктивно зумовлена рівнем матеріальної і духовної зрілості суспільства міра рівності та нерівності в життєвому становищі різних соціальних спільнот та індивідів. Справедливість, співвідносячи людей і їхні вчинки, визначає, в чому і як люди неодмінно повинні виступити як рівні один одному, і в чому і як вони можуть і повинні відрізнитися один від одного.

Рівність може бути джерелом конфліктів і несправедливості, а нерівність – злагоди та справедливості. Практика показує, що ці два явища необхідно розглядати і досліджувати в тісному взаємозв'язку, взаємозалежності і взаємодії: одне без іншого не існує. Природно, що проблема соціальної нерівності має конкретно-історичне звучання, жорстко прив'язана до національної специфіки, особливостей історичного розвитку тієї чи іншої країни. Не виключенням тут є й сучасна Україна.

Глобальні тенденції своєрідно переломлюються на нашому соціальному просторі. Якщо розглядати трансформацію як необхідний і неминучий процес, то очевидним стає відсутність теоретично і практично обґрунтованої політики щодо соціальної реконструкції України, в силу чого така реконструкція відбувається стихійно, непослідовно, навіть ірраціонально. Це підтверджують і дослідження соціальної структури українського суспільства, проведені в останні роки, які фіксують її крайню нестійкість, аморфність, невизначеність. Безумовно, такі тенденції, відбиваючись у суспільній свідомості, народжують масове почуття несправедливості, що не може не дискредитувати політику реформ.

Необхідно враховувати, що в складному і суперечливому процесі суспільних перетворень виникають нові форми соціальної диференціації, що багато в чому змінюють структуру і динаміку життєдіяльності людей як на макрорівні, так і на рівні первинних соціально-виробничих осередків.

Формується нова система відносин нерівності в соціальному просторі. Змінюються співвідношення форм власності, інститути влади, відбувається зникнення одних груп і прошарків, виникнення інших, дроблення третіх, зміна соціальної ролі і статусу четвертих і т. ін.

Вітчизняні соціологи з урахуванням даних обставин досліджують різні аспекти цієї проблеми. Тут можна назвати роботи З.Ф. Самчука, Д.Л. Костянтиновського, М.І. Михальченка, М.П. Лукашевича, а також низку колективних монографій. Тим не менш, багато аспектів даної наукової проблеми ще чекають свого вирішення. Позначимо лише деякі з них [див. 4; 15: 22; 23-28; 41; 62; 80-88; 94-98].

Сучасне розуміння проблеми соціальної нерівності ґрунтується на вивченні процесів соціальної інтеграції та дезінтеграції. Соціальна інтеграція найчастіше розуміється як процес гармонізації відносин між різними соціальними групами. Абсолютизація інтеграції, що надає їй виняткового значення призводить до ігнорування соціального конфлікту, котрий розуміється як патологічне явище. При цьому не звертається увага на рушійні сили суспільного розвитку і сам суспільний розвиток. Акцент робиться на узгодженості та гармонії елементів суспільства (традиція йде від Платона, Т. Гоббса, О. Конта, Е. Дюркгайма і особливо Т. Парсонса [38; 39; 68]).

Соціальна дезінтеграція розглядається як протилежний процес. Найбільш часті її форми – розпад або зникнення єдиних соціальних цінностей, спільної соціальної організації, інститутів. Повна соціальна дезінтеграція руйнує систему, але не обов'язково – її складові частини. Більшість соціологів використовує цей термін у сенсі відносного зниження загально-соціального контролю або, принаймні, зниження впливу загальноприйнятих правил соціальної поведінки. Цим поняттям часто позначається і відступ від норм організації та ефективності, тобто прийнятної інституційної поведінки, чи то з боку індивіда, чи то соціальних груп та акторів, які прагнуть до змін. Тоді поняття соціальної дезінтеграції за змістом

стає дуже близьким до поняття «аномія». Соціальна дезінтеграція сприяє розвитку соціальних конфліктів.

Соціальна інтеграція в будь-якому суспільстві базується на різних формах примусу і стихійно виниклої солідарності. Співвідношення цих моментів досить істотно. Якщо в суспільстві слабо розвинена солідарність, то можливість раціоналізувати суспільні відносини дуже обмежена, а тенденції до дезінтеграції істотно посилюються.

Таким чином, проблеми соціальної нерівності, рівності та справедливості постають все більш актуальними як з теоретичної, так і з практичної точки зору. Від успішного вирішення цих проблем залежить майбутнє людства і його прогрес.

1.2. Соціальна нерівність як феномен суспільного життя і способи її подолання

Соціальна нерівність – це одна з ключових соціальних проблем будь-якого суспільства. У той же час вплив соціальної нерівності на суспільний розвиток неоднозначний. З одного боку, суперечності, породжувані соціальною нерівністю – це глибинне джерело розвитку всіх суспільств (воно є універсальною характеристикою будь-якого суспільства, хоча його форми можуть істотно варіюватися). На індивідуальному рівні наявність соціальної піраміди постає чинником, який штовхає до висхідної соціальної мобільності. Сам факт наявності вищих прошарків притягає людей, мотивує різноманітні форми їх соціальної активності. Суперечність між реальним (досягнутим) і потенційно можливим індивідуальним статусом – могутнє джерело розвитку особистості. На рівні суспільства наявність соціальної піраміди також постає ключовим чинником розвитку. Різні форми нерівності лежать в основі всіх могутніх суспільних рухів. Робочий рух на всіх етапах його історії був спрямований на зменшення нерівності найманих працівників

і працедавців. В основі селянського, фермерських рухів також лежать ті або інші форми соціальної нерівності, що розглядаються учасниками цих рухів як недопустимі. Соціальна нерівність породжує одвічну мрію про його повну ліквідацію (комуністична ідеологія) або про істотне зменшення (соціал-демократична, соціал-реформістська ідеологія).

З іншого боку, нерівність є джерелом розвитку суспільства лише в тій мірі, в якій вона усвідомлена людьми як проблема, яку треба вирішувати. Інакше кажучи, лише будучи усвідомленим як зло, з яким потрібно і можна боротися, соціальна нерівність виконує роль джерела суспільного розвитку. Нерівність, яку вихваляють як неминучість або навіть як благо – це явище, з яким ніхто не бореться ані на індивідуальному, ані на суспільному рівнях, що не тільки не стимулює розвиток суспільства, але й істотно його гальмує. Суспільство, в якому ієрархія має заскорублий характер, а перегородки між прошарками міцно перекриті, приречене на застій [див. 29; 72; 79].

Методологічний аспект актуальності даної тематики полягає в тому, що соціальна нерівність у всьому її різноманітті – це одна з тих тем, які в тому або іншому ступені проникають в різні сфери наукового знання, надаючи прямої або непрямої дії на їх розвиток.

Дослідження соціальної нерівності (соціальної диференціації, стратифікації, паритетності) завжди перебувало в центрі уваги як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Від К. Маркса йде традиція аналізу соціальної нерівності перш за все як нерівності класів, що базується на різному відношенні до засобів виробництва. Національні і гендерні проблеми виводилися з нього як похідні. Від часів М. Вебера йде традиція вивчення соціальної нерівності як нерівності ринкових шансів, що відкриває широкі можливості для вивчення прошаркової (стратної) структури суспільства. Ці два класичні джерела дали основний запас початкових ідей, на яких базуються різні сучасні теорії соціальної нерівності.

У сучасних концепціях соціальної нерівності простежуються дві гілки, що постали із класичного марксизму: за традицією М. Вебера вивчення

соціальної нерівності через призму влади, власності і престижу еволюціонувала в сучасну теорію соціальної стратифікації, біля витоків якої постав П. Сорокін. Вона фокусує увагу на вивченні прошаркової структури суспільства. І хоча в цій традиції часто використовується поняття класу, фактично під ним розуміються прошарки (страти). Для радянського марксизму-ленінізму впродовж всієї його історії ключовою проблемою було подолання соціальної нерівності. В центрі уваги був процес становлення безкласового суспільства, подолання національної нерівності.

Паралельно на Заході набула поширення інтерпретація суспільства радянського типу як державно-капіталістичного. Ця традиція поєднує класовий аналіз радянського суспільства в руслі дихотомічної моделі класичного марксизму. Тільки місце буржуазії в ній зайняв новий правлячий клас – номенклатура (М. Джілас, М. Восленський). До цієї традиції примикає концепція «революції менеджерів». У період так званого «будівництва комунізму», а потім і «розвиненого соціалізму», коли на порядок денний було поставлене питання про становлення соціально однорідного суспільства, проблематика соціальних досліджень була істотно розширена. До неї увійшли проблеми подолання істотних відмінностей між містом і селом, між розумовою і фізичною працею. При цьому в центрі уваги дослідників залишалися проблеми становлення безкласового суспільства. У фокусі уваги опинилася і проблема соціальної мобільності (в літературі її визначали як «соціальні переміщення» (М. Руткевич, Ф. Філіппов). Таке розширення кола проблем відкрило нішу для відродження соціології. Для вивчення становлення соціальної однорідності за вищезгаданими напрямками проводилася велика кількість емпіричних досліджень (Н. Аїтов, М. Руткевич, Ф. Філіппов і ін.).

У цей же період під впливом західної соціології, але в межах пануючої парадигми почалися дослідження прошаркової структури суспільства, тобто фактично соціальної стратифікації в західному розумінні цієї категорії (Ю. Арутюнян, Т. Заславська, О. Шкаратан). Це був рух, що вів вітчизняну

соціологічну думку до зближення із західною неовеберіанською традицією. Імпліцитно ця течія підводила до висновку про соціально неоднорідний, але в той же час некласовий характер суспільства радянського типу. Аналогічна тенденція простежувалася і в східноєвропейській соціології. У рамках аналізу прошаркової структури з 1980-х років почалося проведення досліджень диференціації за рівнем добробуту, аналіз уявлень населення про цю диференціацію.

На рубежі 1980-90-х років в СРСР одержало розповсюдження визначення радянського суспільства в термінах державного капіталізму і нового правлячого класу, що ігнорувало якісну специфіку цієї соціальної системи. Тому важливим кроком до створення адекватної картини соціальної нерівності стала розробка концепції суспільства, заснованого на державному способі виробництва (Я. Станішкіс, О. Шкаратан, В. Радєв). З неї логічно витікала концепція некласової структури, згідно якої в основі соціального каркаса знаходяться прошарки, що розрізняються своїм місцем в системі державної влади. Якщо в радянський період ідеологи і суспільствознавці бачили головною рушійною силою і стабілізатором суспільства робочий клас, то в пострадянський період з початком реформ, ліберальні політики, а потім і соціологи, резервують цю позицію за середнім класом. У західній соціології другої половини ХХ століття однією з активно обговорюваних проблем став феномен нового середнього класу (Е. Гідденс, А. Відіч, Г. Шпайер, Ч. Міллс) [32; 33; 34; 64]. В сучасній соціології більшість вважає за краще говорити про «середній клас» загалом. Це цілком логічно, якщо під «класом» розуміти прошарок. Якщо ж під «класом» розуміти саме клас, то немає ніяких підстав (якщо не рахувати деяких маркетингових цілей) ставити знак рівності між старим і новим середніми класами, тобто між дрібними власниками і процвітаючими професіоналами, що працюють по найму.

У 90-і роки минулого століття у вітчизняній науці постала проблема бідності як практично найактуальнішого аспекту соціальної нерівності. В теоретичних і емпіричних дослідженнях бідності вітчизняна соціологія стала

спиратися на багатий теоретичний і методичний багаж, накопичений в західній соціології. З того часу у вітчизняній суспільній думці було знято табу з обговорення проблем національної нерівності. Етнологи і соціології стали активно освоювати нову тематику. Для цієї сфери характерне переплетення проблем нерівності і конфліктів. Тоді ж до вітчизняної соціології увійшла проблема гендерної нерівності, що розуміється вже набагато глибше, ніж це було характерно для радянського суспільствознавства, що жорстко пов'язувало його з нерівністю класовою. Наша соціологія в дослідженні цієї проблематики також швидко освоїла методологічний багаж західної науки [2; 30; 42; 72].

Тим часом дослідження різних форм соціальної нерівності ведуться ізольовано одна від одної, в кожній області формується свій категоріальний апарат. Все більш гостро відчувається необхідність створення цілісної концепції соціальної нерівності, яка могла б бути методологічною базою для вивчення конкретних типів соціальної нерівності.

Дослідження в сфері соціальної нерівності можна умовно розподілити на три основні напрямки, що виділяються із особливостей предмету: 1) дослідження соціальної нерівності за об'єктивними критеріями (влада, дохід, освіта); 2) дослідження суб'єктивної стратифікації (соціальна самоідентифікація, уявлення про бідність і багатство, допустиме, бажаний рівень доходу); 3) вивчення соціальної нерівності як структурованої практики.

Інший варіант класифікації – за об'єктом дослідження:

– традиційний підхід бере за основу людей, що володіють різними соціальними ресурсами та іншими якостями. Індивіди поділяються за певним критерієм або їх комплексами на прошарки (класи). Таким чином, соціальна ієрархія – це сукупність людей, що володіють різними обсягами ресурсів, що зумовлює їх місце на різних «соціальних поверхах»;

– аналіз соціальної ієрархії як простору позицій. Об'єктом дослідження постає саме топологія позицій, матеріальним змістом яких є стійкі форми

практик. Ресурси ж – це зовнішній чинник, який з тим або іншим ступенем вірогідності детермінує практики. Очевидно, що другий підхід – діяльнісно-структурний.

Діяльнісно-структурний напрямок, не дивлячись на наявність досить глибокого теоретичного коріння, знаходиться на етапі методологічного становлення. Він постає із незадоволеності традиційними (класичними) підходами, які неминуче тяжіють до статичної картини суспільства. Крім того, традиційні підходи досягли такої фази зрілості, на якій методологічний розвиток цілком природно істотно сповільнюється, зусилля зміщуються на вдосконаленні методики і її вживанні для опису все нових і нових об'єктів.

Цілком закономірно, що розробка методології неklasичної соціології ХХІ століття – мета, все більш чітко усвідомлювана сучасним соціологічним співтовариством. На Заході ці пошуки значною мірою йдуть під сильним впливом філософського постмодернізму. Все більш помітним стає рух методології у бік розробки діяльнісно-структурної парадигми (М. Арчер, П. Бурдьє, Е. Гідденс, П. Штомпка [23; 24; 25; 92]).

Будь-який соціальний об'єкт має багато сторін. Це об'єктивна основа для соціологічного плюралізму. Різні підходи, якщо вони відповідають вимогам науковості, не виключають, а взаємодоповнюють один одного. Вони пропонують бачення одного і того ж об'єкта із різних ракурсів. Йдеться не про заміну класичних методологічних, теоретичних підходів до вивчення соціальних ієрархій, а про їх доповнення поглядом з іншого – діяльнісного – боку.

Діяльнісний підхід не тільки своїм походженням, але й логікою аналізу тісно пов'язаний із традиційними і спирається на них. Об'єктивні параметри статусу відображаються в свідомості людей, які на цій основі формують свою практику в ієрархічно організованому суспільстві. В рамках цих напрямків чітко простежується тенденція до вивчення зв'язку об'єктивних і суб'єктивних статусних характеристик з готовністю до тих або інших форм дії (наприклад, протесту). Вже наявна соціологія все більш зсовує предмет

дослідження у бік діяльнісних структур. В цьому руслі працюють соціологи і етнологи, що вивчають заломлення об'єктивних показників етнічної нерівності в свідомості етнічних еліт і учасників національних конфліктів. У цьому ж напрямку йдуть і дослідники суб'єктивної мобільності населення. Численні дослідження різних суспільних рухів неминуче ведуть до спроб синтезу аналізу об'єктивної нерівності з діями, що зростають з його усвідомлення.

Категорія соціальної структури на відміну від соціальної стратифікації фокусує увагу не на статистиці, тобто картині нерівності, а на механізмах її формування. Соціальна структура розуміється тут як динамічна єдність двох компонентів: 1) ієрархічно впорядкованих соціальних спільнот, 2) механізмів формування і відтворювання цих спільнот в ієрархічному порядку (соціальних інститутів, ціннісно-нормативних систем) [76]. Такий розподіл допустимий лише як суто аналітична операція, як погляд на соціальну структуру з різних сторін. Ієрархія соціальних спільнот існує як процес їх формування і відтворювання і невід'ємна від механізмів.

У сучасній соціології формується напрямок, для якого характерне, по-перше, розуміння соціального простору як простори позицій, по-друге, розуміння структури як щодо стійких форм діяльності, процесів (практик). Даний напрямок перебуває у процесі становлення. Багато важливих питань поки залишаються без відповіді, цілий ряд фундаментальних принципів сформульований нечітко, відсутня адекватна цій методології методика емпіричних досліджень. Цей напрямок в соціальній теорії є перспективною основою для розробки цільної концепції соціальної нерівності.

Одиницею етнічного простору є етнічне поле, що має надіндивідуальний характер і породжене практиками індивідів, що знаходяться в ньому. Ключовим напрямом формування етнічного поля є конструювання його меж з іншими етнічними полями. Поле відтворюється в процесі повсякденних практик індивідів і організацій. Конструювання етнополя містить наступні процеси: а) етнічна самоідентифікація людей;

б) зовнішня ідентифікація; в) державна (офіційна) ідентифікація; г) ухвалення і відтворювання ідеї спільності походження і долі в науковій або міфологічній формі; д) визначення меж етнічного поля через культивування історії етнічних конфліктів; е) етнічний конфлікт; ж) формування внутрішньої етнічної соціальної мережі; з) використання мови як інструменту соціального об'єднання і обмеження поля; к) практика державної мови; л) стереотипізація етнічної межі; м) релігійна практика; н) культивування народних звичаїв і ритуалів [57]. Держава конструює соціальну ієрархію громадянства, ділячи свій соціальний простір на зони, наділені нерівними ресурсами (від права голосу до права на мешкання). Владне слово держави володіє могутньою конструюючою силою.

Дана робота спирається на теоретичні передумови двоякого роду. З одного боку, це концепції сучасних теоретиків, які стали безпосередньою відправною точкою даного аналізу. З другого боку, у багатьох авторів зустрічаються, нерідко периферійні для них ідеї, що вписуються в запропоновану теоретичну конструкцію.

У останні десятиріччя у вітчизняній соціології міцно утвердилася категорія соціальної статі (гендеру). Її розвиток і використання – яскравий прояв впливу діяльнісно-конструктивістського підходу. Це дозволило відійти від століттями пануючої ідеї природного походження соціально-статевої нерівності. Конструктивістські підходи в тій або іншій формі все активніше застосовуються в дослідженнях різних соціальних ієрархій: інвалідності, бідності, еліт тощо. Конструктивістське коріння діяльнісно-структурного напрямку знаходимо у феноменологічній парадигмі. Правда, необхідно підкреслити, що нерідко зміщення діяльнісно-структурного підходу із феноменологією є істотним спотворенням його суті, яка пов'язана із визнанням онтологічної природи структур.

«Ще на початку ХХ століття М. Вебер і П. Сорокін відзначали, що ліквідація приватної власності не означатиме встановлення соціальної рівності, що на зміну пануванню імущих класів в такому суспільстві прийде

панування бюрократії. Це ключ до розуміння принципової різниці капіталістичного і державно-соціалістичного суспільств: в першому системотвірною є класова структура, в другому – владно-адміністративна. П. Сорокін одним з перших описав суспільство як сукупність різних стратифікованих соціальних структур, кожна з яких володіє своєю автономною логікою розвитку. Це суперечило як позиціям марксизму, так і неовеберіанському підходу, що визнає наявність ряду (але дуже обмеженого) критеріїв побудови соціальної ієрархії. Соціальна структура представлена як сукупність ряду окремих структур: організаційно-управлінської, етнодемографічної, соціально-територіальної, професійно-посадової, соціально-трудової, сімейно-господарської. Суспільство розглядається як сукупність автономних ієрархічно організованих соціальних структур, кожна з яких має свою соціальну ієрархію і свій механізм її формування» [95, с. 34].

Загально визначеними є два підходи до розуміння соціального простору: субстанціоналістський і структуралістський. В першому трактуванні воно складається із субстанцій, тобто індивідів і їх груп, сполучених соціальними відносинами. Соціальний простір володіє матеріальною субстанцією – людьми. П. Сорокін порівнював соціальний простір з певним всесвітом, що складається з народонаселення Землі. Визначити в ньому положення людини означає визначити її відношення до інших людей та інших соціальних явищ, узятих за точки відліку. На цій методології будується вся класична і неокласична соціологія. В дослідженнях соціальної нерівності її вживання означає використання найрізноманітніших варіантів угруповання людей і підрахунок їх кількості в ході масових опитувань населення. Одиницею аналізу постає індивід як носій тих або інших соціальних якостей, а головним завданням дослідника соціальної нерівності є угруповання людей в групи поодинці або декількох наборів якостей [див. 43].

У другому трактуванні соціальний простір – це надіндивідуальна реальність, що складається із структурованих соціальних відносин. Найзагальніші принципи цього підходу йдуть корінням в класичну

соціологію, хоча їх потенціал в ХІХ і ХХ століттях був зреалізований лише в обмеженій мірі. Е. Дюркгайм писав, що над індивідом стоїть вища духовна реальність, а саме колективні уявлення [див. 38; 39]. Він прагнув довести, що суспільні процеси і інститути це реальні, живі діючі сили, які, визначаючи собою індивіда, тим самим ясно доводять, що вони не залежать від нього, принаймні тоді, коли він входить як елемент в ті комбінації, результатом яких вони є. П. Бурдьє розвинув ці тези, в сферу соціологічної методології, що відкриває шлях для методичних пошуків [див. 23; 24; 25]. Соціальний простір – це ансамбль невидимих зв'язків, саме тих, які формують простір позицій, зовнішніх по відношенню один до одного, визначених одні через інші, по їх близькості, сусідству або дистанції між ними, а також відносній позиції: зверху, знизу або між, посередині.

У класичній і неокласичній соціології в дослідженнях соціального простору (суспільства) акцент робиться на статичі, на виявленні стійких структур, хоча в багатьох школах активно декларується інтерес і до динаміки. Проте в практиці реальних досліджень це в кращому разі зводиться до порівняння даних за ряд років, тобто до зіставлення статичних структур. Динаміка ж суспільних змін входить в основному в сферу історичних досліджень, що концентруються головню на політичній сфері. В дослідженні соціальних змін інтерес дослідників фокусується в першу чергу на результатах і пошуку чинників, що привели до них [66; 86].

Головна відмінність означених підходів полягає в тому, що при процесуальному розумінні соціальної реальності фокус дослідження зсовується із результатів (наприклад, опис якісних і кількісних характеристик груп, хай навіть із розбиттям за роками) до технології формування груп, інститутів, до механізмів соціальних змін.

Час – один з найважливіших ресурсів людини, тому здатність його контролювати є важливим критерієм соціальної диференціації. На одному полюсі – безвладні індивіди, нездатні контролювати навіть свій час протягом доби (його час і структура задані кимось ззовні), на іншому – індивіди і

групи, здатні нав'язувати темп практики і структуру часу на досить широких ділянках соціального простору (наприклад, в масштабах держави). Тому одним з головних проявів соціальної нерівності, зв'язаних з часом, є автономія індивіда в організації свого власного часу. Одним із найважливіших індикаторів соціального статусу є вільний час. І роль цього показника в оцінці соціального положення зростає. Вона залежить від змісту вільного часу: якщо це пустка байдкування, то він нічого не коштує і його прагнуть «убити», якщо він заповнюється цікавою, приємною, важливою діяльністю, то перетворюється на велику цінність. Якісна особливість вільного часу – свобода індивіда у виборі його змісту, тобто в конструюванні свого власного життя. Його передумовою є доступ до ресурсів, що забезпечують реалізацію вибору.

Соціокультурне поле – відносно автономна ділянка простору. Соціальний простір переривистий і розпадається на соціальні поля – основні його одиниці. Саме соціальне поле є об'єктом стратифікуючої класифікації в такій методології. Кожне з полів має декілька основних компонентів [19; 57].

А. Ресурси. Вони нерівномірно розподілені. В цьому суть соціальної нерівності. Воно характеризує позиції в соціальному просторі, що наділяють в нерівному об'ємі значущими ресурсами. Поле – це простір обмежених можливостей, витікаючих з характеристик виробництва і розподілу. Різні поля – різні можливості.

Б. Програма життєдіяльності. Силове соціальне поле позитивно запрограмоване. Зміст програми – сукупність цінностей і норм поведінки, що не тільки забороняють, але і приписують що і як робити.

В. Засоби комунікації (мова як у вузькому і широкому значенні слова).

Усередині поля соціальна взаємодія набагато більш інтенсивна, ніж між полями. Саме це і робить його полем, тобто особливою ділянкою соціального простору. Межі поля – це ділянки зниженої (іноді до мінімуму) соціальної взаємодії, зони відчуження. Межі підтримуються різними засобами: 1) обмін ресурсами між полями або обмежений, або зовсім

відсутній; 2) у кожному полі діє культурна програма, що володіє більш-менш істотною специфікою (різні культури або субкультури); на межі поля її силовий потенціал вичерпується; 3) на межі полів кінчається нормальне взаєморозуміння взаємодіючих індивідів.

Соціальні поля співвідносяться один з одним за принципом системи і підсистеми. Крім того, поля формуються в різних площинах і в результаті переплітаються один з одним найхимернішим чином: країна, регіон, галузева і професійні спільності, місто, університет, підприємство, факультет, навчальна група, компанія друзів і т. ін. Поля мають різну силу, тому їх вплив на індивідів, що потрапили в них, може сильно варіюватися, одне поле може надавати нейтралізуючої дії на інше.

У основі концепції поля лежить ідея про те, що поведінка індивіда є результатом впливу більш-менш значного числа чинників. Проте на відміну від традиційної позитивістської методології соціальних досліджень, прагнучої прослідити дію на індивіда як окремих чинників, так і їх кластерів, концепція поля виходить з того, що маса взаємодіючих чинників породжує системну якість поля. Соціальне поле – це результат взаємодії, яка може приймати різні форми. Відповідно і характер поля також може бути досить різний. Соціальна група – це частина соціального простору, наявна сукупність щодо однорідних статусних позицій. Індивіди, що займають їх, залучені в слабкоскоординовані практики. І матеріальним змістом групи є саме відносно стійкі соціальні практики. Їх поєднує спільність соціального стану, об'єктивних інтересів. Люди, усвідомлюючи з великими або меншими погіршеннями свої об'єктивні інтереси, залучаються в практики із їх реалізації. Для поля характерне домінування нав'язаних полем індивідуалізувалися практик. Це означає, що в умовах групового поля індивіди поведуться відносно однотипно (порівняно з іншими групами), але, як правило, вони йдуть до нав'язаних полем індивідуальних цілей поодиноці [76].

Статусна індивідуальна позиція – це найдрібніша одиниця соціального простору, несуча основні несистемні характеристики соціального поля. Її статус, тобто сукупність прав, обов'язків, соціальних очікувань і винагороди, містить в собі істотні характеристики статусу всього поля.

Формальний статус – це сукупність прав і обов'язків, існуючих у формальних нормативних актах, але що не обов'язково виконуються в реальному суспільному житті. Реальний статус – це сукупність прав і обов'язків, які виявляються у вигляді реально повторюваних практик. Як окремі індивіди, так і багатомільйонні маси в певних обставинах поведуться абсолютно певним чином, регулярно відтворюючи однотипні форми поведінки. Це різні норми і цінності як ядро культурного простору, що спираються на соціальну владу, тобто силу, що перетворює формальні норми на реальні зразки поведінки.

Соціальна роль – це статусна позиція, розгорнена в доступні моделі поведінки. З одного боку, роль є позицією, але з іншого – вона піддається вибору: індивід може обрати одну роль або іншу. В безвихідній, тупиковій позиції (наприклад, тюремна камера) є місце вибору. Індивід не може покинути камеру, але поводитися в ній він може по-різному.

Соціальний потенціал індивіда – це його здатність підключитися до використання ресурсів свого поля і своєї позиції в ньому. Можливість не рівнозначна дійсності. Через це нерідко люди, що мають формальне одне і те ж соціальне становище, істотно розрізняються за умов життя, праці, перспективам мобільності. Через це соціальний статус не повною мірою співпадає з особистим.

Психічний і фізичний потенціал індивіда – це його здатність протистояти тиску середовища (поля) і робити особистий стрічний вплив зовні (на оточуючих). Він містить інтелект індивіда, його характер, фізичний стан і т. ін. Цей потенціал лежить в основі як здатності індивіда підключатися до ресурсів свого поля, так і вибору доступної ролі. Кожна людина є носієм енергії, що дозволяє створювати особистісне силове поле.

Воно виявляється в дії на думки і поведінку інших людей. В одній і тій же статусній позиції різні люди мають особисте поле різної сили. В результаті одні стають неформальними лідерами, а інші – завжди підлегли. Зрозуміти ці нерідко істотні індивідуальні відмінності виходячи з порівняння статусних позицій не можна. Особовий потенціал є і важливим чинником подолання тяжіння свого поля в процесі соціальної мобільності. Сильні особи здатні вирватися за межі закритого поля (наприклад, раби, кріпосні, пробився в еліту). Їх життя – це виклик соціологічному структуралізму і доказ романтичного висновку про те, що людина – господар (конструктор) своєї долі. В той же час слабка особа навіть в ліберальному полі виявляється тріскою в потоці зовнішніх впливів і служить яскравою ілюстрацією вірності структуралістських концепцій.

Індивідуально-особове поле – це осередок соціокультурного простору. Сила особових полів через різні причини може істотно коливатися. Це є причиною внутрішньої стратифікації будь-кого навіть найодноріднішого поля. Категорія індивідуально-особового поля дозволяє зняти негативний ефект структуралістського підходу, оскільки приймає в розрахунок індивіда і його особовий потенціал як чинник його соціального становища і мобільності. Визнання ж індивідуально-особового поля як осередку соціокультурного простору дозволяє уникнути надмірного романтизму, породжуваного ігноруванням структурних обмежень.

Індивідуально-особове поле – це синтез цілого ряду індивідуальних статусних позицій. На відміну від осередку поля (наприклад, посадова позиція, членська позиція і т. ін.), що має одновимірний характер, особове поле багатовимірне. Інакше кажучи, людину не зводимо ні до якої позиції ні в якому полі. В один і той же час вона є працівником однієї-двох організацій, членом декількох великих і малих соціальних груп (класової, гендерної, етнічної, територіальної, професійної), входить в споріднені і дружні соціальні мережі.

Багатовимірність індивідуально-особового поля грає помітну роль у формуванні ієрархії усередині суспільств. По-перше, індивіди, що займають тотожні статусні позиції в одному соціальному полі, є соціально нерівними через свою включеність в різні комплекси соціокультурних полів. По-друге, нерівні індивідуально-особові поля можуть бути причиною фактичної нерівності формально тотожних статусних позицій. Конфігурація індивідуально-особового поля може міняти статус позиції в соціокультурному полі. По-третє, різні індивідуальні природні потенціали (інтелект, характер, здоров'я) є причиною того, що формально тотожні статуси використовуються в різній мірі.

Стиль – це типовий вільний вибір в межах можливого. Якщо спосіб життя відображає структурні обмеження, що накладаються на індивіда, і характеризує сферу несвободи, то стиль життя, навпаки, відображає свободу вибору. Свобода і необхідність, стиль і спосіб життя – це дві сторони однієї медалі: будь-яка свобода вибору має межі, а в самому безвихідному положенні завжди наявні доступні варіанти вибору. Свобода вибору в сучасних суспільствах є одним з найважливіших критеріїв ранжирування соціальних полів. Чим вона ширше, тим вище статус індивідуальної позиції і всього поля.

Категорія конструювання соціальної структури (не варто плутати з конструюванням у феноменологічній традиції) зміщує предмет дослідження соціальної нерівності, по-перше, на процес його виникнення, по-друге, на роль усвідомленої діяльності людей в цьому процесі. В той же час немає підстав рахувати поняття «соціальний конструкт» проявом суб'єктивізму. Соціальний конструкт – це елемент соціальної структури. Категорія ж конструювання підкреслює діяльнісно-практичний, а не природний характер соціальної структури, ієрархії, зсовує предмет дослідження з результатів на процес.

Всі соціальні структури – це плід усвідомленої людської діяльності. В процесі соціальної практики ідеальні конструкції стають об'єктивними

явищами. Конструювання – це процес. Дана категорія підкреслює процесуальний характер соціальних структур, ієрархій. Це значить, що в їх аналізі недостатньо сказати, що вони колись виникли, необхідно також описати, як вони і тепер відтворюються в повсякденній практиці людей. Будь-яке соціокультурне поле існує лише як повсякденна взаємодія людей, що забезпечує щоденне, щогодинне відтворення. Поле знаходиться в процесі постійного переродження, конструювання. В цьому значенні можна говорити про те, що соціальних структур немає, є лише постійні процеси. Проте ці процеси мають тенденцію набувати стійких, повторюваних форм. І в цьому значенні можна говорити про те, що структуралізм в оновленому вигляді має право на існування. В його основі розуміння соціальної структури як щодо стійких форм протікання соціальних процесів.

Соціальна ієрархія будь-якого типу – це результат усвідомленої діяльності соціальних суб'єктів. Їх можна розділити на два види: 1) індивіди, 2) організації (держава, партії, профспілки, підприємства і т. ін.). За словами П. Бурдьє [24], агенти конструюють відповідне бачення світу під структурним тиском. Інтеграція конструюючого суб'єкта і структури відбувається через дію механізму потреб і інтересів.

У найзагальнішому вигляді потребу можна визначити як необхідну умову існування або розвитку її носія. Як таке може виступати як індивід, так і соціальна спільність, організація. Потреби індивіда можна розділити на природні і статусні. Перша група потреб – це об'єктивно необхідні умови існування і розвитку індивіда як представника людського роду (фізіологічні і психологічні потреби). Друга група – це об'єктивно необхідні умови збереження або підвищення вже наявного соціального статусу і його атрибутів: звичні умови праці, дозвілля, престиж, відповідний рівень матеріального і духовного споживання. Інакше кажучи, це потреби не індивіда, а його статусу. Вони є особистими лише до тих пір, поки даний індивід займає дану статусну позицію. Будь-яка потреба – це мета, якої прагне індивід і до якої він не може не прагнути, не ризикуючи втратити своє

життя і здоров'я (у випадку з природними потребами) або ж свою статусну позицію (у випадку із статусними потребами). Якщо природні потреби лише побічно пов'язані з ієрархією (наприклад, здоров'я – це часто умова просування по її щаблях), то статусні з нею пов'язані жорстко і безпосередньо.

Потреби диференційовані в тій же мірі, в якій різні їх носії (індивіди і статусні позиції). Різне здоров'я диктує різні потреби в їжі, середовищі, відпочинку і т. ін. Соціальні потреби, пов'язані з підтримкою або підвищенням статусу, мають соціальний характер, і їх зміст зумовлений місцем даної статусної позиції в соціальному просторі. Ієрархії автономні стосовно конкретних індивідів, але вони існують і розвиваються тільки через їх практику. Тому самі по собі потреби працюють на ієрархію лише постільки, оскільки вони пройшли через свідомість людини, будь то у формі глибокого роздуму або напівавтоматичної реакції. Потреби бувають об'єктивні і усвідомлені (суб'єктивовані).

Усвідомлення статусу – це майже завжди усвідомлення необхідності або закріпити своє відносне високе становище в певній ієрархії, або просунути вище, або підтримувати існуючу ієрархію, чи боротися за її трансформацію. По тому, куди прагнуть люди в даному суспільстві, можна легко знайти вершину соціальної ієрархії. Чим ближче до вершини піраміди, тим менше місця, тому більшість соціальних реструктуризацій, пов'язаних з піднесенням певних соціальних груп, веде до відповідного витіснення на нижні щаблі членів тих груп, які до цього були вгорі. Правда, в ХХ столітті розвиток західних країн привів до істотного зростання частини соціального простору для нового середнього класу не за рахунок витіснення інших груп, а за рахунок зміни конфігурації соціальної ієрархії. Це природна зміна структури суспільного виробництва, в якому різко збільшилася питома вага робочих місць, що вимагають високої кваліфікації і складної інтелектуальної праці.

Усвідомлені інтереси є ключовим елементом проектів соціальної ієрархії. Вони задають вектор устремління і діяльності соціальних суб'єктів, прагнучих у міру своїх сил сконструювати соціальний простір так, щоб найкращим чином задовольняти свої соціальні інтереси.

Соціальна нерівність як результат соціального конструювання – один з проявів процесу перетворення інтелектуальної конструкції в соціальну, тобто у відносно жорстку структуру, за допомогою якої маси людей бачать світ і організують своє життя. Будь-який вихід за межі очевидного набуває статусу неймовірного. Але якщо подивитися углиб історії, то ми побачимо, що часто очевидне від неймовірного (абсурдного) відділяла лише стара схема сприйняття.

Об'єктивними можуть бути тільки індикатори, але не їх набори, побудовані з їх допомогою класифікації, схеми. Людей можна розташовувати в ієрархії за будь-якими критеріями: кількості грошей, волосся, обсягу споживаної їжі, вагою, владою, кольором шкіри тощо. Всі ці критерії існують об'єктивно. У результаті проведених на цій основі класифікацій, впорядкування з'являються статистичні групи. Будь-яка класифікація – це інтелектуальна операція, що включає позначення групи (номінацію), визначення межі, що відділяє її від сусідніх груп.

Розподіл суспільства на прошарки за шкалою «низькі – середні – вищі» виникло виключно як інтелектуальна конструкція. Потім це було прийнято соціологічним співтовариством і через систему освіти, ЗМІ проникло в масову свідомість як схема сприйняття соціального простору і класифікації. Після цього можна сміливо питати людей щодо того, до якого прошарку чи верстви (класу) вони себе відносять. Історія дозволяє легко побачити, як така схема сприйняття, раніше майже ніким не використовувана, була трансформована в соціальну конструкцію. Історія будь-якої країни повна прикладами перетворення інтелектуальних конструкцій за допомогою інструментів влади (політичної, економічної або духовної) в елементи соціальної структури.

Голод як фізичне відчуття – об’єктивне явище. Відчуття сорому, заздрість, дискомфорту, які може викликати у індивіда усвідомлення себе в гіршому становищі в порівнянні із соціальним довкіллям, – це об’єктивно існуючі відчуття. Проте формування комплексу критеріїв, за якими хтось визначається як «бідняк», проводиться «межа бідності», на підставі яких видаються допомоги, надаються пільги – це вже процес соціального конструювання. Саме в цьому значенні можна говорити про бідність і про бідняків як про соціальні конструкти.

Якщо категорія відмінності схоплює всяку відсутність тотожності, то «соціальна нерівність» – це відмінність, якій доданий статус істотного, важливого для життя людей. Отже, в основі цієї класифікації лежить система цінностей: одні об’єктивно існуючі відмінності не помічаються взагалі (настільки вони здаються неважливими), іншим додається статус смакового вибору, треті визначаються як важливі, тобто як, ознаки соціальної нерівності. Саме на основі відмінностей останнього типу (нерівностей) люди конструюють ієрархію, тобто стратифікують суспільство за обсягом ознак, яким наданий статус індикаторів соціальної нерівності. Якщо цю класифікацію визнає лише вузьке коло науковців, то це інтелектуальна конструкція, що не має соціального значення. Якщо ж нею керується в своєму житті значна частина членів суспільства, держава, то це вже об’єктивно існуюча соціальна структура.

Соціальна нерівність – це відмінність в рамках однієї цільної системи. Категорія соціальної нерівності відображає нерівний розподіл в рамках однієї спільноти тих обмежених ресурсів, які в контексті пануючої тут системи цінностей визнані істотними. Ця категорія завжди характеризує соціальні відносини [56].

Суспільство – це сукупність найрізноманітніших ієрархій. Спробувати описати їх – значить узяти на себе непосильне завдання побудови глобальної концепції. Цивільна ієрархія постає ключовим конструктором соціальної ієрархії. Тут необхідно чітко розмежовувати дві взаємозв’язані, але в той же

час самостійні проблеми. По-перше, це конструювання соціального простору за допомогою виділення в ньому групових статусних позицій за критерієм громадянства, по-друге, сортування всіх жителів країни (тобто тих, хто потрапив в межі території, що знаходиться в юрисдикції даної держави) за сконструйованими позиціями. Одиницею цивільного простору є статусна позиція громадянина (в абсолютних монархіях – підданого), сукупність певних законодавчих актів, прав, обов'язків, а також стійких форм цивільної поведінки, соціальних очікувань.

Саме поняття «громадянство» містить в собі в прихованому вигляді ієрархію, оскільки ґрунтується на дихотомії двох полів: «громадяни – негромадяни». Кожне з цих полів має і свою внутрішню ієрархію, яку в узагальнено-спрощеній формі можна подати так: 1) громадяни («особливі громадяни», володарі привілеїв), «повноправні громадяни» (володарі стандартного пакету прав і обов'язків), «громадяни з обмеженими правами»; 2) негромадяни («дружні чужі», «нейтральні чужі», «потенційно або реально небезпечні чужі»). Конструювання цивільної ієрархії – це процес, початкова точка. Це громадянство на папері. Включений в нього статус може залишитися нереалізованою декларацією. Реальне громадянство – це вже структурована практика, що спирається на цивільну класифікацію, тобто діяльність індивідів і соціальних інститутів по реалізації прав і обов'язків, включених в громадянство на папері.

Етнічна ієрархія означає, що, по-перше, етнос – це не група людей, а частина соціального простору, етнічне поле, яке розуміється як певна конфігурація соціокультурних процесів, практик (структура); по-друге, етнос – це результат соціального конструювання структури самими людьми, це результат, що набуває характеру структури по відношенню до входячих в нього індивідів. Вони самі конструюють свою етнічність в процесі повсякденної практики, додаючи цій діяльності статусу природності. Другий аспект є спробою зняти протилежність структуралістської і

конструктивістської парадигм. Поняття «конструювання» підкреслює соціальний, а не природний характер походження і відтворювання етносу.

Етнополе – це частина соціального простору, що має історично стійку конфігурацію соціокультурних процесів, межі і атмосферу. Особливе місце в цих відносинах має межа, яка відділяє «нас» від «них», «своїх» від «чужих». Етнос – це свого роду силове поле, що володіє примусовою силою по відношенню до індивідів, що потрапили в його межі. Воно нав'язує певні норми поведінки, засобу символічної комунікації. Від тих, хто увійшов до даного етнічного поля, оточуючі чекають певного типу поведінки. При цьому навіть нечлени даного етносу вимушені враховувати норми етнічного поля, в якому вони знаходяться. Індивіди, потрапивши в конкретне етнополе, «просочуються» його атмосферою в процесі соціалізації, інтеріоризують засоби комунікації, цінності і норми, які перетворюються на внутрішні структуровані диспозиції (відштовхуючись від термінології П. Бурдьє, їх можна назвати етнічними габітусами [24]). В одних випадках це часткова соціалізація, що не веде до асиміляції (сприймаються деякі звичаї, ритуали, в інших результатом є глибоке прийняття атмосфери чужого етнічного поля, що веде до зміни національної ідентичності. Етнічність, таким чином, – це одяг, а не шкіра, хоча такий «одяг» може бути одним на все життя.

Із погляду субстанціоналістської парадигми, особливо в її біологізаторському варіанті, етнічні характеристики є свого роду оболонкою індивіда. Проте процеси міграції, асиміляція показує обмеженість вживання такої парадигми. Вони дають рясний матеріал, що свідчить про втрату етнічних характеристик, зміну етнічної приналежності. В суспільствах, де етнічна приналежність може спричинити позитивні або негативні соціальні наслідки, нерідко зустрічаються маніпуляції з самоідентифікацією, яка змінюється залежно від наявної кон'юнктури. Від принципу до реальності велика дистанція: абсолютна більшість індивідів не змінює свою етнічну приналежність, але число виключень постійно росте, указуючи на те, що

індивід у принципі відділимо від своєї етнічної статусної позиції. Він може входити в етнополе і виходити з нього.

Етнос (етнополе) – результат історично тривалого процесу соціального конструювання, що розтягується на багато сторіч. При цьому його історична стійкість не відмінняє того, що кожне нове покоління людей відтворює свій етнос в процесі повсякденної практики. Етнос конструюється і відтворюється кожною людиною, що потрапила в його поле. Конструювання етнополя – це прикордонна боротьба за владу. Так, асиміляція – це процес розширення меж, етнічна експансія на простір іншого етносу. Відповідно, члени цього етносу часто чинять опір, намагаючись утримати в недоторканності межі свого етнічного поля, не дозволити його членам перебігти до чужих. В поліетнічних суспільствах ведеться конкуренція за домінуючі форми спілкування (наприклад, державна мова), за право представляти громадян в політичних органах, за право інтерпретувати історію і т. ін. Тому в самому процесі конструювання етнічних полів міститься явна або приховувана тенденція до формування етносоціальної ієрархії. Етнічний простір організований ієрархічно. Це виявляється в нерівномірному розподілі найрізноманітніших ресурсів між етнічними полями.

У формуванні класової структури беруть участь суб'єкти різного рівня: на одному полюсі – індивіди, котрі переслідують свої усвідомлені класові інтереси, на іншому – соціальні колективи й інститути, що конструюють і підтримуючі певну конфігурацію соціально-економічного простору. Тому класовий аналіз можливий як на макро-, так і на мікрорівні. Діяльнісно-конструктивістський підхід відкриває можливості для гуманістичного погляду на цю традиційно знеособлену сферу суспільних відносин. Проблема соціальної свободи індивіда, затисненого в рамки класової структури, перетворюється для ученого в одну з ключових. Держава встановлює, змінює, корегує правила гри на ринку праці і капіталу і цим визначає основні контури соціальної структури. Правда, переоцінювати ці можливості не варто. Держава в змозі лише визначити загальні контури соціального

простору, що створюють більш-менш могутні перешкоди для розвитку класових відносин або, навпаки, стимулюючи їх. Держава володіє достатнім потенціалом як для формування загальних контурів класової структури і стимулювання її формування, так і для її руйнування. Історія дає численні приклади його конструкторській діяльності як в одному, так і в іншому напрямку. Соціальна структура конструюється в першу чергу мільйонами індивідів, які переслідують свої усвідомлені соціально-економічні інтереси. У капіталістичному суспільстві не держава, а власники капіталу створюють великі і малі фірми, корпорації, робочі місця; не держава, а усвідомлений економічний інтерес жене мільйони людей на ринок праці продавати свою робочу силу, вступати у класові відносини з працедавцями. Мікроосередки класового простору конструюються індивідами в рамках свободи, даної державою [див. 13; 20; 30; 38; 98].

Класове поле заповнюється масою індивідів, які мають загальні об'єктивні інтереси. Усвідомивши їх, вони потенційно можуть перетворитися на класовий колектив – агент соціальних трансформацій. Наявність у членів класів однотипних соціальних позицій, а отже – і об'єктивних умов створює об'єктивні передумови для їх спільних дій. Повсякденні практики різних класів і одних і тих же класів в різних країнах і в різні періоди сильно розрізняються. В одних випадках вони сприяють самоорганізації, в інших – перешкоджають їй. Так, об'єктивно сприятливі умови для самоорганізації має крупна і в меншій мірі середня буржуазія, деякі групи індустріального пролетаріату. Дрібна буржуазія знаходиться в умовах, які найменше сприяють самоорганізації і роблять її представників незахищеними. Усвідомлення об'єктивних інтересів членами класів йде як в ході їх повсякденної практики, так і через політичну роботу тих організацій, які потребують даного класу для досягнення своїх цілей.

Культурний капітал не рівнозначний культурним ресурсам. Під останніми розуміють освіту, досвід, навички. В умовах ринку один і той же культурний ресурс може стати капіталом, а може і не стати. Самі по собі

освіта, досвід, знання можуть перетворитися на капітал лише в процесі ринкового обміну, що дає дивіденди. Звідси витікає, що професійна структура може сильно розходитися з класовою. Це виявляється в тому, що в одній країні володар певного культурного ресурсу потрапляє в ряди нового середнього класу, а в іншій країні залишається в рядах робочого класу. Такі ж коливання можливі і між регіонами. Тому при такому розумінні класової структури спроби підмінити класовий аналіз вивченням професійної структури не мають сенсу.

Висновки до розділу 1

1. Соціальна рівність – поняття, що означає однакове соціальне становище людей, котрі належать до різних соціальних класів і груп. Ідея соціальної рівності як принципу організації суспільства у різні історичні епохи розумілася по-різному. Філософія античного світу, починаючи з Платона, намагалася вирішити проблему вибору між рівністю і становими привілеями через формулу «кожному своє»: рівність у рамках кожного стану і нерівність станів між собою. У християнській філософії середньовічної Європи рівність було релігійною нормою, що визначає ставлення людей до Бога («перед Богом усі рівні») і не має ніякого відношення до станової нерівності в суспільстві.

2. Філософсько-етичні погляди на проблему заслуг і винагород відображали соціально-політичну специфіку станово-кастових товариств: 1) спадковість привілеїв чи безправ'я, 2) релігійно-юридичний характер суспільної диференціації. Але вже у соціальних утопіях Відродження і у філософії Просвітництва ідея соціальної рівності набуває світського характеру, ставиться питання про природну рівність людей. У період становлення буржуазного суспільства цю тезу взяли на озброєння прогресивні ідеологи, і феодално-становому світоустрою були протиставлені ідеї «свободи, рівності і братерства».

3. Сучасні соціальні концепції, які вивчають проблеми соціальної рівності і нерівності, умовно слушно розділити на два напрямки: 1) концепції, які обстоюють тезу, що нерівність – природний спосіб виживання суспільства; 2) концепції, у яких стверджується, що можливо встановити соціальну рівність і знищити або звести до мінімуму економічну нерівність шляхом соціальних революцій чи на основі реорганізації економічної та інших соціальних систем.

4. Соціальна нерівність – форма соціальної диференціації, при якій окремі особи, соціальні групи, верстви, класи знаходяться на різних щаблях вертикальної соціальної ієрархії і володіють нерівними життєвими шансами і можливостями задоволення потреб. Нерівність означає, що люди мають нерівний доступ до обмежених ресурсів матеріального і духовного споживання. Виконуючи якісно нерівні види праці, різною мірою задовольняючи суспільні потреби, вони іноді виявляються зайняті економічно неоднорідною працею, бо такі види праці мають різну оцінку їх суспільної корисності. Враховуючи незадоволеність членів суспільства існуючою системою розподілу влади, власності та умов індивідуального розвитку, все ж потрібно зважати на універсальність соціальної нерівності людей.

5. Основними механізмами соціальної нерівності є відносини власності, влади (панування і підпорядкування), соціального (тобто соціально закріпленого й ієрархізованого) поділу праці, а також неконтрольована, стихійна соціальна диференціація. Ці механізми переважно пов'язані з особливостями ринкової економіки, неминучою конкуренцією та безробіттям. Соціальна нерівність сприймається і переживається багатьма людьми (перш за все безробітними, економічними мігрантами, тими, хто опиняється на межі бідності) як прояв несправедливості. Соціальна нерівність, майнове розшарування суспільства, як правило, ведуть до зростання соціальної напруженості, особливо у перехідні періоди суспільного будівництва.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНА ПАРИТЕТНІСТЬ ЯК ФЕНОМЕН УКРАЇНСТВА

2.1. Життєдіяльність запорізького козацтва як явище міжлюдської паритетності

Унікальна Запорізька козацька республіка дала самобутні взірці паритетності, рівності, справедливості. Українське козацтво виникло як окрема спільнота із своїм особливим характером, яка самостійно колонізувала широкі степові простори. У козацькому братстві всі були рівні. Навіть ватажок, наділений диктаторською владою жодним чином візуально не вирізнявся з-поміж інших. Це добровільно аскетичне товариство стало засновником Запорізької Січі. Козацький рух створив унікальне для світової культури явище – козацьку соціальну культуру, основними завданнями якої стали підготовка фізично загартованих, дужих, витривалих і мужніх воїнів-захисників рідного народу, виховання у молоді український національного характеру та світогляду, формування високих лицарських якостей, пошани до старших людей, прагнення бути милосердними.

У поселеннях запорожців завжди була церква, з одного боку якої знаходився шпиталь, а з іншого – школа. Це була традиція, яка відображала спосіб і характер козацького життя. Спілкування з козаками-інвалідами, літніми виховувало у дітей доброту, милосердя, співчуття до чужого болю. У життя ж хворих і старих запорожців такі контакти вносили радість. Була налагоджена мережа установ для поранених і старих воїнів Запорізької вільної республіки. Це були водночас і лікарні, і притулки, і громадські осередки для тих, хто не міг боротися і працювати, про кого дбало тогочасне українське суспільство. У ставленні до заїжджих і захожих людей запорізькі козаки завжди були дуже гостинні. Суворо дотримувались любові до мандрівників. У Запорожжі будь-хто міг з'явитися в курінь жити, їсти, пити,

не висловлюючи вдячності за гостинність. Там ніхто не смів докоряти старій людині, що вона даремно їсть хліб. «Приїжджай туди будь-хто, лежи собі хоч три місяці, – пий і їж все готове. Тільки і справи, що встань і помолись Господу; а коли є гроші, то йди в корчму купувати горілку» – так висвітлює козацьке побутування Д. Яворницький [93, с. 234]. Одинокі козаки жили у бурдюках. Вони ніколи не закривались і тому завжди і для всіх були відкритими. Коли господар бурдюка йшов куди-небудь у степ, то він мало того, що залишав його незакритим, а ще й клав на столі продукти для приготування їжі. Хто хотів, той заходив у помешкання. Господар зустрічав гостя, мов рідного батька, оскільки поряд не було ні родичів, ні друзів. Старі козаки часто йшли в монастир ченцями, де й завершували своє життя. Проте більшість козаків помирали там, де жили. Причому, якщо козак вмирав у Січі, то його ховали на особисто відведеному цвинтарі. Якщо вмирав у бурдюку чи зимівнику, то поховання проводилося на схилі глибокої балки, поблизу мальовничого озера або серед степу. Нерідко насипали високі кургани.

Проте, поступово у суспільну тканину Запорізької Січі проникла соціальна нерівність. Декларована звичаєвим правом теза про рівні можливості усіх членів запорізького товариства у реальному житті виглядала у кращому випадку як утопія. Наприклад, отаману Сірку належали хутори на Слобідській Україні, млини та будинки на Лівобережжі. Значну кількість земель, майна і табунів худоби зосередила в своїх руках козацька старшина. Але накопичення певних матеріальних статків у руках старшини дозволило їй виконувати благодійницькі функції: будувати церкви, монастирі, шкільні споруди.

З появою такого явища як козацтво серед значної частини українського суспільства (особливо знаті) потроху розвіювалися стереотипи про потребу коритися монархічним принципам, а особливо чужим – польським. Ламав феодальну свідомість українців, найперше, той політичний устрій на Запорізькій Січі, який з часом історики назвали «козацькою республікою».

Усі посади серед козаків були виборними. Найвищих посадових осіб (гетьмана, кошового, генеральну старшину) обирала Загальнокозацька Рада, до якої входили як реєстровці, так і запорожці. Гетьман на початках керував реєстровцями, що мали маєтності по Речі Посполитій. Кошовий отаман управляв запорожцями. З часів Богдана Хмельницького гетьман ставав главою держави і за статусом йому мали коритися усі козаки. Проте в плані паритетності він був рівний з простим козаком у правах. Козацька демократія була далекою від досконалості. Тому у різні періоди козаки могли обирати й «інших» гетьманів. Фактом є те, що усю верхівку козаки обирали із представників колишньої шляхти. Адже саме знать мала добру освіту, знала по кілька мов. Напевно є тільки два найбільш відомі виключення з цього правила, коли кошовим було обрано малограмотного Івана Сірка, а гетьманом представника «черні», колишнього слугу Б. Хмельницького – Івана Брюховецького.

Республіканська демократія не дозволяла ні за яких обставин представникам управлінського апарату демонструвати зверхність над рядовим козацтвом. Постійні військові загрози і походи стимулювали гетьманів, полковників, сотників до поведінки, що толерувала їх ставлення до колишніх кріпаків, міщан, дрібної шляхти. Адже зберігаючи свій авторитет серед цих людей можна було сподіватися на свідому підтримку у бою чи перемогу на чергових виборах у керівні органи держави. Дія прямого виборчого права стимулювала «думати» й козацькі низи. Рядове козацтво весь час тримало в полі зору своїх керівників. Будь-який вчинок, що суперечив козацькому звичаю, праву, рішенню Ради з боку керівника зразу ж тягнув за собою перевибори і покарання [див. 90].

Важливим також є розгляд гендерного аспекту життєдіяльності запорізького козацтва в контексті дослідження паритетності. Українська духовна культура XVII-XVIII століть у масовій суспільній свідомості – це виключно культура чоловіків – культура українського козацтва. Архівні матеріали, козацькі літописи, історичні джерела, наявна наукова та художня

література з історії козацтва демонструють переважно історію чоловіків. Однак і жінка у формуванні культурного простору України того часу відіграла значну роль, щоправда, здебільшого про неї мало що відомо. Більшість сучасних теоретичних концепцій та емпіричних досліджень, що аналізують українське середньовічне життя, уникають питання стосовно ставлення до жінки в культурі українського козацтва, оминаючи увагою проблеми статусу і ролі жінки у культурному довіллі й культуротворчих процесах доби Бароко.

Згадки про гендерне начало, зокрема про жінку, зустрічаються лише зрідка, в основному в характеристиках природи української ментальності, культу Жінки, Матері, Богородиці в традиціях і архетипах етнокультури. Гендерний аналіз відбувається переважним чином через узагальнений образ матері відомих особистостей, вірної дружини та ладної господині, діючої особи українських обрядових дійств, архетипу матері-землі як прообразу Богоматері. Малопомітна, на перший погляд, в історії козацької доби жінка – жінка-матір, жінка-сестра, жінка-дружина козака, що уособлює в собі любов до рідної землі, душу України, та завжди знаходиться поряд з чоловіком у періоди великих небезпек і загроз, є важливою діючою особою козацької культури [50].

Одночасно на статус жінки у культурі козацтва накладалося багато табу. За звичаєм, як відзначає Д. Яворницький, запорожці не допускали на Січ жінок, а «привід до фортеці Запорозької Січі жінок, не виключаючи матері, сестри чи доньки вважався у козаків кримінальним злочином, що вів за собою найсуворіше покарання» [93, с. 190]. За посиланням на А. Скальковського, відомий історик та етнограф констатує, що цей звичай безшлюбності дотримувався так суворо у запорозьких козаків, що з усіх кримінальних справ, які дійшли до нашого часу від січових козаків, є одне, яке розкриває гріх козака проти сьомої заповіді [93, с. 241]. Серед запорожців існувало повір'я, «як ледве нога жінки ступить в Січ, настане кінець життя усього Запорозжя» [93, с. 242], саме тому заборона появи жінки в Січ так

ретельно зберігалася. Це вето підтримувалось вагомою позицією релігії. За Євангелієм, тільки «не оженившись піклується про Господа, оженившись про дружину» [93, с. 242]. Головним для козака було існування його славної матері – Запорозької Січі – і захист святої православної віри.

«Специфічні історичні умови буття українства – козаччина – виключали чоловіка на тривалий час із господарської й побутової сфер сімейного життя. На жінку припадав і догляд за дітьми й старими батьками, і ведення домашнього господарства. Це підвищувало її роль у збереженні родинних основ українства, його побутової культури» [50]. Зрима патріархальність життєвого повсякдення українського народу знайшла вияв у особливостях його релігійного світосприймання, і саме з цим науковець пов'язує поширення в Україні культу Діви Марії. Підтвердженням цього є зображення Богородиці на всіх чудотворних іконах тогочасної України та й те, що, по суті, половина українських церков і монастирів у XVII-XVIII століть носили ім'я Богородиці, були «Богородичними». Культ Богородиці у православ'ї вносив у духовний світ українців ідеалізацію подружнього життя, підхід до розуміння сім'ї як релігійно-санкціонованої співдружності та, головне, – звеличування жінки-матері, що сягає глибинних основ української етноментальності та етнокультури.

Всеосяжна релігійність була характерною рисою культури запорозьких козаків, «риси ця пояснюється самим складом життя їх: ніщо так, кажуть, не розвиває в людині релігійного почуття як постійна війна» [93, с. 256]. Водночас, світоглядну релігійність козацтва необхідно обґрунтовувати не лише войовничістю часу, а й тим, що в основі козацької релігійної віри лежить жіноче начало. Як зазначає Д. Чижевський, «українська релігійність – жіноча, релігійність колективної біологічної теплоти, яка переживається як теплота містична. Така релігійність відмовляється від чоловічого, активного духовного шляху. Це не стільки релігія Христа, скільки релігія Богородиці, релігія матері-землі» [90, с. 25].

Основоположний стрижень жіночого начала, що виявляється через віддану перевагу почуттям, простежуємо у мистецтві та фольклорі козацької доби. Усна народна творчість, лірична поезія, народна пісня та різні види образотворчості, що є важливими формами духовної культури XVII-XVIII століть, були невід'ємною частиною українського побуту, більш за те, – були пов'язані з найвагомішими культурними здобутками українців барокової доби. Жінка, майже повсякденно торкаючись сфери мистецтва, долучалася до творення побутової культури. У своїй художній творчості українська жінка висвітлювала надзвичайну красу своєї рідної землі, віддзеркалювала віковий досвід свого народу, наповнений споконвічним естетичним змістом. Через відчуття краси у своїй чутливій душі жінка передавала його у розписах, вишивці, гаптуванні, піснях.

У козацькі часи майже у кожній хаті співали, малювали та вишивали, й відбувалось це на гендерно-психологічній основі, яка створювалася жінкою, матір'ю в сім'ї, на засадах естетизованого українського побуту, з розкриттям художніх обдарувань української жінки та дотриманням етнокультурних традицій, закладених споконвік, з одночасним накладанням мистецьких тенденцій барокової доби.

Очевидним є те, що у духовній культурі українського козацтва репрезентуються різні виміри буття українців, у т. ч. позначаються соборні засади козацького братства, закарбовуються основи віри. Але головним чинником у її формуванні є життєвий досвід існування етносу, заснований на жіночому гендерному началі. Звичай заборони появи жінок на Січі та популяризація безшлюбності серед запорожців не усував жінку від творення культурних цінностей, від гендерного впливу на формування духовної культури українського козацтва. Жінки щодня творили її своєю працею, піснею, любов'ю, віддаючи свої сили, творчий потенціал, знання та уміння. Жіноче начало розвивало такі риси духовної краси української культури, як доброта, милосердя, щедрість, вірність, працелюбність, дотепність, веселість, співучість, – найвищі цінності повсякденного життя.

Козацька соціальна паритетність – унікальне і неповторне явище. Козацький життєвий уклад був породжений непростими, бурхливими соціально-історичними обставинами. Постійні військові походи, перебування на межі життя і смерті породили в козацькому середовищі типово бароковий світогляд. Його особливістю було сприйняття світу, людського життя як швидкоплинного і скороминущого явища своєї гри, сповненої ілюзій, химер і вигадок. Звідси – намагання прожити барвисте та яскраве життя, прагнення до веселощів і радості. Цей стиль був покликаний розбурхати людські почуття, збудити уяву, викликати контрастні емоції. В ньому завжди поряд добро і зло, любов та ненависть, Бог і диявол, життя і смерть, радість і смуток [50].

Козацькій культурі близький тип активної людини, героя, лицаря. Республіканський устрій, демократичні засади співжиття козацької спільноти дають дослідникам підстави трактувати козаків як лицарів-воїнів, своєрідне військово-чернече братство. Важливою ознакою міжлюдської паритетності козацтва став культ побратимства, товаришування у свідомості козака був нерозривно пов'язаний із ідеєю самопожертви заради ближнього.

2.2. Соціальна паритетність українців у контекстах національної ментальності та суспільного повсякдення

За умов загострення глобальних проблем сучасності, коли актуальними постають світоглядні аспекти вивчення міжособистісних стосунків, є потреба дослідити соціальну паритетність українців у контексті національної ментальності і повсякденного побутування. Значення духовних чинників у різних сферах суспільного життя на різних етапах суспільно-історичного розвитку відрізняється, але в перехідні епохи, коли саме і відбувається пошук нових духовних підвалин та джерел буття, необхідним постає усвідомлення духовних вимірів людського життя.

Як зазначає І.Б. Стаднік [86], національна ідея постає стрижнем, який поєднує ментальність будь-якого народу. Дійсність вимагає пошуку шляхів перетворення національної ідеї на формоутворюючу силу з умовою відповідності особливостям власної ментальності та орієнтації на властиві їй цінності. В цьому контексті особливо актуальною стає потреба у визначенні української ментальності через її екзистенційну сутність та амбівалентний характер.

Сьогодні поняття ментальності в різних контекстах трактують і як національний характер, технічний склад чи психологічний тип спільноти, національну психокультуру, вихідну матрицю світосприйняття і світовідношення народу – в цьому сенсі – його «дух» чи «душа»; і як психоповедінкові архетипи спільноти, стереотипи його духовної діяльності; і як константи групового світобачення і світореагування, інваріанти світосприйняття і світохвилювання; і навіть як родовий інтерес спільноти в ролі її означувального ціннісно-змістовного центру. Щодо «української ментальності», вона визначається ученими як ментальність певної національної спільноти.

Суттєвими рисами української ментальності науковці [86] визначають кордоцентризм, антеїзм, індивідуалізм, волелюбність, яким властиві екзистенційність та амбівалентність. А.В. Фурман зазначає, що Україні як суспільству характерну інтровертованість, раціональність, емоційність, сенсорність, інтернальність, ексекутивність [89]. «Непізнаними залишаються чимало важливих граней життя української душі: ментальність еліти і «мовчазної» більшості, козацтва і чумацтва, чоловіча і жіноча, сільська і міська, владна (олігархічна) і народна, юнацька і доросла, корпоративна та індивідуальна ментальності тощо» [89, с. 41].

Указані вище риси формують специфічні уявлення про Волю, Правду, Долю, які виносяться до історичного ряду національних ідей України. Самореалізація забезпечується лише власним жаданням, волею та розумом, а не якоюсь зовнішньою силою – Богом, «патріархом», суспільством. Доля в

народній свідомості не має містичного забарвлення. Це, швидше, вільний «вибір» власного життя, що принципово не підлегле «спілці». Доля у кожного своя, залежить від вроджених та набутих вихованням можливостей, від людяності з її вершинами і низинами. Поєднання Волі й Правди є запорукою щасливої Долі як самоствердження особистості шляхом улюбленої праці, результати якої належать, передовсім, «спільноті почуття», тобто родинному колу. І тільки опосередковано, на підставі правового регулювання, вони належать «спілці» як громадянському суспільству з відповідними державними інституціями. Влада держави є необхідною лише для забезпечення Волі, Правди й Долі людини, що стає мірою усіх цінностей подібної держави – це тяжкий кривавий шлях до невиразної мети-мрії, що потребує обов'язкової самопожертви (аскези), конкретна орієнтація на усунення або ж перетворення того в суспільно-політичному устрої, що перешкоджає щастю кожного. Всі дослідники української духовності прийшли однозначно до висновку, що українці відзначаються емоційною вдачею, себто, що в їх житті емоції відіграють велику роль і часто навіть переважають над інтелектом і волею. Це питання достатньо розроблене як вітчизняними й зарубіжними дослідниками, так і представниками української діаспори, що дає змогу розглянути його детально і всебічно [86].

Якщо розглядати ментальність як історичну свідомість, то можна зазначити, що культура з її пошуково-створюючим динамізмом спроможна виводити людину і спільноту за рамки ментальних обмежень і шаблонів, достатньо жорстких, інваріантних, тим самим обумовлюючи модифікацію самої ментальності. Ментальність спонтанно коригується в умовах історичних колізій, а також міжкультурними взаємовпливами на перехрестях історії. Певні модифікації в ній можна здійснювати завдяки духовним цілеспрямованим зусиллям людей. Спираючись на культуру (як міру духовного в людині чи суспільстві), передусім на зіставлення культур, творчо зорієнтована людина спроможна самокоригувати ментальні установки, відтворюючи себе, так як ментальність діє в культурі через свого

безпосереднього носія в тій мірі, в якій він суб'єкт процесів (а саме в творчих актах і найбільш вірогідні ментальні «мутації»). Національне відродження розглядається як духовне відродження, яке постає як реалізація національної ідеї. В його умовах риси змістовні української ментальності зазнають певних модифікацій.

Особливої уваги заслуговує національна ідея за традицією гуманізму та свободомислення. Вона була впродовж історії ядром, біля якого творилася національна спільнота. Національна ідея є екстремальною в умовах кризи. Ідея – це для свідомості людини культурна програма. І. Мазепа вважав метою всіх змагань українського народу скинути ненависне ярмо і зробити Україну вільною та незалежною, це конкретне бачення національної ідеї, яке залежить від історичної ситуації та суб'єктивного бачення мети нації та засобів її досягнення.

Гуманістичний світогляд як осереддя соціальної паритетності українців – складова частина національної ментальності. Саме ідеї гуманізму є рятівним орієнтиром у складних ситуаціях, у яких опиняються народи різних країн у нашому бурхливому ХХ столітті, так як пронизаний духом соціальної користі та справедливості, демократичності. Основа гуманізму – єдність одухотворюючої думки, віри та інтуїтивного передбачення, де робимо наголос на першому. Ми розглядаємо гуманістичні традиції не християнської а світської точки зору, зазначаючи, що українській культурі властиві обидві традиції. Що стосується релігійності українського народу як риси національного характеру, то треба зауважити, що роль релігії у розвитку суспільства не піддається однозначній оцінці, а природа релігійного світогляду досить складна і суперечлива, має тисячолітні традиції й увібрала явища духовної культури, соціальний досвід людей, ідеологію та інші аспекти життєдіяльності людини. Поряд з ворожнечею і фанатизмом щодо людей іншого віросповідання, у релігійному світогляді є і такі важливі для сучасного людства ідеї та думки, як збереження загальнолюдських цінностей, культивування духовності і моральних початків особистості. Ідея соборності

перегукується з філософією космізму, у якій йдеться про те, що розвиток людства перетворюється у форму загальнопланетної всеєдності.

Розглядаючи гуманізм, властивий українській ментальності, як тип духовної орієнтації, визначаємо толерантність як реалізацію гуманістичного світогляду українців – ціннісної основи формування «планетарної свідомості». І у зв'язку з цим, враховуючи попередні викладки щодо неконстантності менталітету ми робимо спробу виявити потенціал толерантності як суспільного явища та риси української ментальності на шляху сучасного відродження духовності. У кризові періоди життя, коли загострюються найрізноманітніші конфлікти – соціальні, національні, політичні, ідеологічні-особливо актуалізуються проблеми моралі, а з ними й значущість толерантності як ознаки прихильності людей різних світоглядно-ціннісних, культурних орієнтацій до розуміння того, що у них немає іншого вибору, ніж жити разом, спільно долати агресивність, шкідливу для явища буття конфронтацію.

«Українська ментальність пронизана ідеєю жіночості, вона чуйна, вразлива, гуманна, ірраціональна, що саме визнається фемінними рисами, крім того: з одного боку, культура суспільства обумовлена становленням суспільства до жінки, а з іншого – жінка як найбільш чутливий та рухомий його елемент є саме найяскравішим виразником самих потаємних сторін життя і у той же час найбільш активна до проявів гуманізму» [86].

Поняття «ментальності» узагальнює і генералізує партикулярні смисли його релігійного, епохального, етнічного, соціально-статусного, вікового, політичного, культурного інших «різновидів». Ментальність, як усвідомлена система символів, необхідно формується в рамках кожної даної культурно-історичної епохи і закріплюється у свідомості в процесі спілкування з собі подібними, тобто повторення. Зміст її міститься в когнітивній сфері та визначається насамперед тими знаннями, якими володіє дана спільнота, разом із віруваннями, утворюючи уявлення про навколишній світ, задаючи разом із домінуючими потребами та архетипами колективного безсвідомого

ієрархію цінностей, характеризуючу дану спільноту. Ментальність має формоутворюючу якість, яка виявляється завдяки екзистенційній природі людського існування.

Національна ментальність виконує функції історичної пам'яті і дає змогу народові зберегти собітотожність, етнічну самосвідомість. Виступаючи етнодиференціюючим фактором, національна ментальність забезпечує індивідуальність культури кожної спільноти, задаючи унікальність здійснюваної тут формотворчості. Національна ментальність – це психологічний рівень духовності певної історично – етнічної соціокультурної людської спільноти, який означається в системі неглибоких частично відрефлексованих установок діяти, відчувати та мислити певним чином, що обумовлено співвідношенням традиції та новації.

В українській ментальності екзистенційність, помножується самими особливостями культурного архетипу – екзистенційно-філософуючим національним характером. Максималізм як нестримний потяг у всьому дійти до краю, хронічне відчуття дисгармонійності буття, пристрасна скерованість до трансцендентного майбутнього, ідея необмеженої свободи, визнання рівного права кожної людини в суспільстві, де самоцінним вважається індивід з його толерантним ставленням до іншого індивіду, прагнення до самопізнання, заглибленість у себе, прагнення до усамітнення, уявлення окремої людини мікркосмосом, глибока емоційність, романтичний дух.

Ми живемо в складний час, час, коли відбувається переосмислення багатьох догм, коли викривлені ролі чоловіків і жінок у сім'ї, коли назріла криза не тільки економічна, фінансова, політична, але й у наших думках і в нашому серці. Тому сучасна концепція сім'ї повинна полягати в тому, що й чоловік, і жінка рівні як особистості і тому повинні мати рівні можливості для свого розвитку. Державна політика має ґрунтуватися на таких принципах: жінка і чоловік повинні мати однакові права, обов'язки й можливості у всіх сферах життя, зокрема сімейній; родина має бути

суверенною в прийнятті рішень щодо економічного та демографічного відтворення.

Важливим для розуміння соціальної паритетності українців у контексті ментальності і суспільного повсякдення є те, що на відміну від класичних патріархальних систем, в яких останнє слово завжди залишалося за чоловіком, в українській сім'ї це право завжди належало немолодій жінці. Аналіз українського побутування дозволяє виділити активну роль жінки в цій публічній сфері. Наприклад, в Україні існувало спеціальне Жіноче свято – 24 лютого. Жінки цього дня веселилися в шинку. Це називалося «замочувати корів, щоб були ласкавими». Повернувшись додому жінки жартома «били» своїх чоловіків, щоб вони були ніжними з своїми дружинами, і волів, щоб слухалися свого господаря [50].

В культурно-історичному контексті України не існувало стереотипу чоловіка, який в алкогольному сп'янінні б'є свою дружину. Навпаки, український чоловік, повертаючись додому з шинку, «опускав чуприну», тому що знав, за неї його тягатиме дружина. Таким чином, жінки твердо контролювали споживання спиртних напоїв в українському суспільстві.

Унікальним за формою виконання і символіці є обряд «волочити колодку». Коли в селі народжувалася позашлюбна дитина, жінки йшли до батька цієї дитини, витягували його з будинку, незважаючи на опір, клали йому на руки спеленену колодку і вели через все село до будинку дівки-покритки. Тут йому до ноги прив'язували ще одну колодку і примушували поклонитися знедоленій дівчині і поцілувати дитину. Хлопець не мав права знімати колодку до наступного дня, зробивши перед цим хороший подарунок дитині. Обряд не мав аналогів серед інших народів. Навпаки, у багатьох народів, наприклад, кавказьких національностей, дівчина, що народила поза шлюбом, накликала незмивну ганьбу не тільки на себе, але і на весь свій рід. Унікальним в українців є також факт, що тут карається саме батько позашлюбної дитини.

Українські дівчата самостійно обирали собі чоловіків. Відомі випадки, коли дівчина засилала сватів до вподобаного хлопця. Українські чоловіки свято вірили в символічне «коло-оберіг», який тримала жінка над чоловіком, якщо вона його любила. Тому в українському шлюбному контракті віталася жіноча ініціатива. Більш того, можливість виконувати ролі годувальників і захисників напряду залежала від наявності цього кола. Таким чином, в українському побутуванні завжди було право жінки розірвати шлюбні відносини, що ще раз підкреслює високий соціальний статус жінки в національному суспільстві. Ці ж обряди дають нам розуміння специфіки конструювання соціальної паритетності в Україні.

Слід зазначити, що саме жінки володіли секретами народної медицини, яка мала профілактичний характер. Уміння лікарювати передавало до рук жінці владу над хворобою і здоров'ям, отже, над життям і смертю, що також сприяло підвищенню їх соціального статусу. Українка мала нагоду для вільнішого розвитку позитивної жіночої ідентичності, яка поєднує соціальні здібності і схильність до лідерства у родині. Уточнимо, що реальною владою в українському суспільстві володіли старші жінки. На першому місці в українців знаходиться образ матері, який володіє силою материнського благословення. Навіть козаки вірили, що тільки материнське благословення зможе захистити їх в кривавій битві. Характерною межею української матері є самовідданість, присвячення всього свого життя дітям. В одній з козацьких балад розказується про закоханого козака. Жорстока кохана зажадала подарувати їй серце матері козака як доказ його любові. Козак, що втратив розум від любові, убив свою матір, вирізав у неї серце, але по дорозі до коханої впав, і материнське серце йому сказало: «Не забився, синок?». В більш широкому значенні образ матері утілює в собі образ неньки України і власне нації.

Наступним характерним жіночим чином є образ свекрухи, з її правом володарювати в сім'ї. В українській традиційній культурі цей образ утілює злу силу. Українська дівчина, вийшовши заміж, переходила жити в будинок

чоловіка, де повновладною господинею була свекруха. Їй підкорялися не тільки сини, але й чоловік. Образ злої свекрухи ілюструє цікавий факт, що немолоді жінки стають контролерами тих дискримінаційних політик, яким самі ж піддавалися в молоді роки. Важливим в українській традиційній культурі є образ бабусі, яка була не просто бабцею-повитухою, але жрицею, яка вводила новонародженого в члени роду. Часто така старша, досвідчена жінка управляла («бабила») всім селом. Звичаєм було відвідувати бабусю кожного разу на свято Богородиці і пригощати її. Українці ніколи не забували своїх бабусь – жінок, дотик рук яких був першим відчуттям в їх житті, і відносилися до них з величезною пошаною.

Сексуальною активністю в українській традиційній культурі наділяють також жінок, які пов'язані з незрозумілим і містичним. Тут ми переходимо до ще одного типового образу українки, котра володіє реальною владою і магічною силою – образу відьми. Українська відьма – це далеко не стара і зовсім не потворна жінка, котра володіє своєрідною жіночою привабливістю. Українці ніколи не відчували до неї сліпого жаху. Навпаки, часто в безвихідній ситуації зверталися до неї за допомогою. В Україні чаклунство завжди сприймалося як буденний прояв неординарних здібностей. При цьому жінки, що мають такі здібності, могли їх використовувати як в зло, так і на добро [50].

Нарешті, в традиційній українській культурі існує сакральний жіночий образ, який також є центральним національним символом українського відродження – образ Березині. Стародавній символ Березині пов'язаний з образом жінки, яка оберігає сім'ю, рід, народ. Її зображали з піднятими вгору руками – символічним жестом охорони і благословення. Українська жінка завжди утілювала не тільки затишок домівки, але і охорону духовних цінностей.

Можна вести мову про те, що українські жінки користувалися і користуються більшою свободою в суспільстві, зреалізовуючи себе не тільки в просторі приватного, але і в публічному довір'ї. Вони відігравали

вирішальну роль в конструюванні національного суспільства. Зворотною стороною активної позиції українки в громаді є часто пасивна позиція чоловіка.

Оскільки українець століттями не міг утвердитися у «великому» світі, щонайперше у державо- і суспільствотворенні, то він прагнув зреалізувати свою паритетність у побутово-локальних, малих соціальних групах – родині, хуторі, дозвільній групі, а отже – у побуті, традиціях, довірлі. Звідси реальність і надцінність для українця хати і хутора, де він підтримує порядок, високу доцільність, естетизуючи побут, житло, двір [див. 89, с. 43].

«Унікальним класичним виразником українського менталітету був і назавжди залишиться Тарас Шевченко. Такої повно концентрованої персоніфікації національного духу в усіх просторово-часових модифікаціях його буття навряд чи знає якась інша культура. Його геній підносить вкрай потрібну тему нової української ментальності – критичну рефлексію над власним національним буттям» [89, с. 45]. Як далі зазначає А.В. Фурман, сьогодні має місце нагальна потреба не тільки смислово зануритися у ментальний світ нації, етносу, соціальних груп та індивідів за допомогою всіх можливих наукових засобів. Не менш важливою є стрижнева проблема національного відродження українства – ефективне використання ментальних передумов і типових психологічних властивостей українців для мобілізації державо- і суспільствотворчих процесів. Мовиться про співпадання душевного настрою, способу світовідчуження і стилю мислення особи чи соціуму із завданнями й умовами виживання і соціального прогресу нації. Зменшення родовідного ментального негативу пов'язане, з одного боку, з проведенням глибокої критичної рефлексії своєї історичної минувшини і культурного сьогодення, з іншого – з локалізацією патологічних відхилень у суспільстві, поліпшенням якості освіти і життя, зростанням соціальної ваги наукових і, зокрема, психологічних знань, професіоналізму та особистісної самоефективності кожного, тобто із

створенням державою спектру передумов (механізмів) для вияву позитивних рис української ментальності [89, с. 7].

2.3. Міжособистісна рівність подружжя як осереддя соціальної паритетності українського соціуму

Рух національної політики у бік інтеграції принципів соціальної рівності, соціальної справедливості і толерантності актуалізує проблематику інституціоналізації подружніх відносин. Не дивлячись на те, що проблеми, пов'язані з рівністю гендерних і подружніх прав, знаходили віддзеркалення в програмних документах радянського і трансформаційного періоду, їх практичне вирішення обмежувалося мінімальними соціальними діями відносно жінок, сім'ї, материнства і дитинства. Зредукований підхід до проблеми постійно нівелював ідею рівності. Наявна соціальна модель і система соціального регулювання не передбачала інкорпорації гендерної стратегії в практику і управлінські рішення. В інфраструктурі соціальної сфери реально не виявляється відмінність інтересів, можливостей жінок і чоловіків, а також певний дисбаланс в гендерних відносинах.

Процес соціальної взаємодії жіночої і чоловічої спільності у вітчизняній науці розглядається переважно в рамках соціології середнього рівня – фемінології, на базі есенціалістської і традиції біодетермінізму.

Глобальні демографічні зміни ініціювали нове розуміння гендерних відносин у взаємозв'язку з соціалізацією, ідентифікацією, статусом жінок і чоловіків, проблемами розвитку суспільства загалом. Перспектива демографічних змін, гендерна диспропорція і асиметричність, що зростає в українському суспільстві, сприяє розробці гендерних проектів в соціальній сфері, що враховують як можливості жінок і чоловіків (чинник віку, освіти, соціального становища), так і наслідки змін в гендерних проекціях на традиційну українську родину. Існуюча ситуація в гендерному хронотопі

соціуму вимагає оновлення наукового дискурсу, розробки і уточнення відповідної наукової проблематики, конструювання нових ракурсів і подолання «соціальної безадресності» в процесах організації і управління соціальною сферою. У даний час очевидна необхідність осмислення гендерно-сімейних інституцій в руслі макросоціології, соціальної демографії, антропології, філософії [див. 2; 7; 20; 30; 40; 43; 49; 51; 69; 95; 96].

Соціокультурне конструювання жінки і чоловіка можна пояснити, враховуючи логіку соціального порядку і наявність двох полюсів: «влада – підкорення». Конструкції «жінка» і «чоловік» постають продуктом дискурсів, репрезентацій і матеріальних практик. Вони закріплюються гендерними межами, в рамках яких відтворюються статистично-демографічні і соціокультурні проекти. Гендер – це фундаментальна константа, що має ознаки інституційності. В сучасному суспільстві із розвиненою системою соціальних технологій, індустрією серед інших інститутів інститут гендеру присутній як особлива сукупність ролей і статусів, соціальна організація, створена для задоволення соціальної потреби у відмінності. Проте в деяких випадках гендер може існувати і поза інституційністю. Така ситуація можлива тоді, коли ще не склалися соціально-економічні, політичні і правові умови для інституціоналізації.

Гендерні і сімейні відносини формуються під впливом соціальних теорій, інститутів культури, риторики і практики соціальної політики. Інституційні умови цих відносин трансформуються в суб'єктивних практиках, впливаючи при цьому на їх символічну сторону. Соціальні дії, відмінні гендерною нейтральністю, при декларуванні сімейної рівності проявляє творчо-руйнівний характер, створюють стереотипне уявлення про можливості і життєві стратегії жінок і чоловіків. Загальним ефектом від такого підходу є гендерна депривація. Підвищення ефективності і якості соціальної сфери досягається шляхом зреалізації гендерного підходу в подружніх відносинах як технології діагностики і візуалізації деприваційних ефектів, усунення асиметричності і сегментації в цій системі.

Сучасні соціальні моделі розрізняються залежно від специфіки інституційних характеристик і вироблених гендерно-сімейних стратегій. Інституціоналізація таких відносин виявляється на рівні соціального порядку і торкається способів організації соціальних інститутів, розподілу ресурсних активів, репрезентацій рівності і права на відмінність, технологій освіти і просвіти, управління. Інституційні форми на Заході які зініційовані феміністською теорією, жіночими рухами і організаціями, тоді як в Україні даний процес йшов головно згори. Локусами інституційних відносин постають зміни в міжнародних гуманітарних стандартах, зорієнтованих на гендерну рівність, однакову цінність жінок і чоловіків в подружній і соціальній побутовості [77; 95; 97]. Інституційні форми гендерних відносин можливі при концептуальній розробці системи гендерного управління соціальними інститутами у поєднанні з позитивною установкою гендерних груп на конструктивний діалог і толерантне відношення в українському соціумі.

Особливості гендерної соціальної політики в сучасній Україні привнесли в сімейні відносини специфічні інституційні форми взаємодії і розподілу символічного капіталу. Ця політика приховано маніпулювала гендерними відносинами і вторгалася в життєвий простір людей в цілях політико-економічної модернізації країни. Ідеологічна риторика рівних шансів доповнювалася спеціальними заходами у дусі позитивної дискримінації, сприяючи низхідній мобільності жінок і збільшенню соціальних ризиків щодо чоловіків. Зреалізовані технології управління і захисту в сфері праці і зайнятості, сімейної політики давали низхідний синергійний ефект. Соціальна структура, яка раніше гарантувала соціальну захищеність і підтримку гендерної рівності, проявила недієздатність і деструктивність.

Гендерні групи в процесі вторинної соціалізації, викликані соціально-економічними умовами і віковими чинниками, змушені виробляти власні стратегії адаптації і пристосування, які досі не були підтримувані

соціальними інститутами. Спостерігається розрив між інституційною підтримкою, соціальними умовами і потребами гендерних груп. Інституціоналізація гендерного вектора в українській соціальній сфері нині характеризується недостатньою стійкістю.

Наростаючий дисбаланс між інституційними засновками і соціально-економічними та соціально-демографічними параметрами в гендерній структурі суспільства стає причиною зміни статусу сімейних груп і їх відносин. Диспропорції в тривалості життя, якості здоров'я і рівні смертності, негативна статевовікова динаміка чисельності населення є не стільки наслідком соціально-демографічних змін, скільки проявом ефектів від конфліктного зіткнення радянського гендерного порядку з умовами аномії і відсутністю дієвих технологій санації, адаптації і профілактики. Значна частина пропонованих соціальних програм є проявом політичної кон'юнктури. Інституційна сторона соціальної сфери формується без урахування гендерних особливостей, інтересів, переваг, без вивчення і тим більше проектування соціальних ефектів. Дії соціальної політики не завжди сприяють стабілізації і оздоровленню гендерних відносин і соціокультурного довкілля. Так, гендерний паритетний соціальний підхід в сферах освіти, праці і зайнятості, охорони здоров'я створює асиметричність і диспропорцію, яка збільшує негативні ефекти і в інших сферах життя, впливаючи на інститут сім'ї, шлюб, батьківства, знижуючи якість життя окремої людини.

Тенденція до розмивання меж політики, її децентралізація неоднозначно позначається на сфері сімейних відносин. Соціальна стратегія прагне забезпечити стабільну рівновагу на рівні сімейних відносин, що сприяє оптимізації соціальної сфери загалом. Специфіка стратегії полягає в створенні умов міжгендерного узгодження, що задовольняє потребам і інтересам жінок і чоловіків. У розвитку відповідних технологічних засобів, процедур, пов'язаних з нормами і правилами соціальної паритетності, забезпечуючих організацію соціальних ресурсів трудового, освітнього, медичного, захисного характеру. А також у встановленні міжнародних

стандартів внутрішньосімейного паритету, що вбудовують регіональні інститути і структури в соціальні процеси. Велика гнучкість життєвого курсу і життєвих стратегій припускають подальшу модифікацію подружніх відносин, посилення професійної мобільності і рекрутинг в сферу зайнятості [7].

Гендерна орієнтація соціальної теорії рівності прав і права на відмінність, розроблені в її рамках моделі і методи дозволяють вивчати і проектувати підстави соціальної діяльності. Метод моделювання ефективний застосовний як до виявлення ситуації «як є», так і до проектування того, «як повинно бути». В контексті соціально значущих дій гендерні відносини перестають розглядатися як об'єкт вирішення «соціальних контролерів», і займають місце суб'єкта (часто неусвідомленого), що висуває обґрунтовані вимоги до характеру і спрямованості планованих змін, добиваються права на відмінність, беруть активну участь в процесі ухвалення рішень. В центрі уваги моделі, з одного боку, виявляється комплекс потреб, цінностей, домагань, життєвих стратегій людей, що вирішують проблемні ситуації за допомогою власного ресурсу, але з іншого – інституційний підкріплені стратегії, пропоновані соціальною політикою в сфері сім'ї і шлюбних відносин. Специфіка гендерної складової в освіті полягає в наповненні сучасного життя новим культурним змістом, у формуванні сімейної культури, знятті гендерних бар'єрів, формування міжособистісної рівності в подружній парі.

Інтенсивне формування гендерних асиметрій і диспропорцій вимагає розширення простору використання методологій проблемно зорієнтованого управління, в центрі якого знаходиться людина, котра має стать, вік, національність. Цій меті служить розробка і упровадження проектних технологій, об'єднуючи гуманітарну експертизу, правове проектування і соціальне програмування, фандрайзинг і експертну оцінку бюджетних джерел з їх наближенням до інтересів і потреб сімей в соціальній сфері. Інноваційні стратегії управління передбачають урахування особливостей

гендерних відносин в соціальних технологіях, модернізацію системи моніторингу і оцінки. При створенні даної системи виявляються якісні зміни не окремо узятій гендерної групи, а саме гендерних сімейних відносин. Специфіка такої стратегії управління полягає в можливості забезпечення суб'єкт-суб'єктних відносин, що дозволяють жінці і чоловіку не тільки ефективно брати участь в споживанні соціальних послуг і благ, але й у відтворенні соціальної сфери.

Теоретична і практична значущість дослідження соціальної паритетності в подружній парі визначається об'єктивною необхідністю виявлення і аналізу подружніх відносин в соціальній сфері і може бути представлена в декількох напрямках.

Методологічні положення, концептуальні моделі і рекомендації повинні привернути увагу фахівців із соціального управління, дослідників соціальної сфери до завдань розвитку нового напрямку в соціологічному і міждисциплінарному знанні про сучасні процеси в сімейній сфері. Соціологічна концепція інституціоналізації сімейних відносин сприяє більш глибокому, комплексному погляду на напрямок і характер соціальних інститутів, соціальної структури суспільства і соціально-економічного розвитку країни в умовах трансформації українського соціуму.

Така робота визначається методичними, соціально-діагностичними, соціально-проектними і експертними можливостями підходу, зорієнтованого на виявлення чинників і меж сімейно-гендерного консенсусу як умови безконфліктної, безпечної взаємодії державно-владних структур з суспільними організаціями і рухами. Це відкриває нові можливості для формування пакету технологій, програм, проектів із регулювання соціальної і регіональної безпеки на магістральних напрямках розвитку суспільства. Інституційний потенціал такого підходу може бути використаний як ефективний ресурс для формування здорової соціокультурної атмосфери за допомогою вживання прийомів діалогічного управління. Ідеї, матеріали і результати можуть сприяти підвищенню ефективності сімейної комунікації,

міжгендерного діалогу, здатні зробити вплив на сферу народного господарства і культури.

Перспектива інституціоналізація сімейних відносин у XXI столітті в Україні лежить в загальному руслі розвитку як соціономічної науки і як науково-практичної діяльності з опорою на соціальне проектування, моделювання, прогнозування.

Новітні течії в соціології [див. 2; 17; 30; 58; 59; 81] утворюють складну мозаїку теорій і гіпотез, які здаються взаємовиключними, але нерідко виявляються взаємодоповнюючими. Для пояснень багатогранності форм сімейних відносин, гендерних репрезентацій недостатні концепції, засновані на логічній несуперечності їх основних постулатів. Наявність парадигмального поєднання санкціонує рух вперед, до нових гіпотез, нових концептуальних засновків, які дозволяють виробити технології соціальної безпеки, визнання права на відмінність між чоловіком і жінкою у сім'ї.

У соціології соціальної сфери різноманіття дослідницьких підходів не тільки не зайве, але, навпаки, бажане. На перетині старих і нових підходів удосконалюватиметься та соціальна модель, яка точніше відобразить потреби гендерних груп в самореалізації і самоактуалізації. Соціологічний аналіз соціальної сфери і її сімейно-гендерних перспектив може відіграти позитивну роль в категоріальному розвитку і методологічній рефлексії навчальних курсів із соціології, соціальної роботи, муніципального управління, соціального менеджменту, соціальної антропології.

Сучасна соціальна сфера багатогранна і динамічна. Процеси лібералізації і трансформація соціальної системи, перехід від патерналізму до субсидиарності, збереження традиційних рис, становлення нових компенсаторних технологій, та інші зміни описуються в рамках різних теоретичних моделей. В проявах неоднозначних наслідків, явищ і процесів соціальна сфера концептуалізується через соціальні технології, інструменти соціального регулювання, механізми адаптації і соціалізації. Що ж до загальної основи соціальної сфери, то вона зорієнтована на стійкий розвиток

соціальних відносин та гармонійне поєднання соціальних і економічних пріоритетів.

Важливу роль в пошуку шляхів оптимізації соціальних процесів виконує наука, перш за все соціологія. Становлення соціології соціальної сфери відбувається на шляху пошуку і кристалізації форм організації і відтворювання відносин між соціальними групами. Загальноприйняті методологічні підходи до аналізу соціальних проблем і регуляції соціальних відносин в сучасних українських реаліях не завжди ефективні і потрібне вироблення нових методів і походів. За цих умов акцентування уваги на гендерно-паритетній складовій соціальної сфери, її можливостях участі в створенні нових інституційних просторів стає своєчасним і важливим.

Аналіз шлюбних відносин можливий на основі соціологічного підходу, який акумулює в собі сучасні досягнення соціогуманітарної думки і вимагає вивчення гендера як соціального інституту, методу, продукту дискурсів, репрезентацій і матеріальних практик, а також використання теоретичних і методичних напрацювань інших гуманітарних наук – історії, соціальної психології, культурології. Міждисциплінарний підхід орієнтований на аналіз інституціоналізації шлюбно-гендерних відносин в сучасному соціальному контексті. Інституційна модель гендерних відносин базується на теорії, наочне поле якої пов'язано з функціями створення соціального порядку і охоплює різноманітність підходів в оцінці нерівності в соціальній сфері. В рамках наочного поля знаходяться об'єктивні умови і суб'єктивні практики атрибуції сімейно-гендерних груп, процеси виробництва, репродукції і розподіли соціальних ресурсів. Соціологічний підхід до сімейно-гендерних відносин концентрується на способах соціального конструювання і дискурсивного оформлення моделей «жінка» і «чоловік» [30].

Сучасні гендерні відносини асиметричні і диференційовані на різних засновках. Процес самоуправління пов'язаний з необхідністю інституційного закріплення стратегії, яка є живим інструментом балансу прав і можливостей гендерних груп, змінює акцент із репродукції на відтворювання людини.

Новий соціальний порядок на шляху до соціальної справедливості, солідарності вимагає паритетного відношення до іншого, взаємної пошани і розуміння, прагнення до взаємодоповнюваності, закріпленої інституційною практикою в соціальній сфері.

Створення нового соціального порядку треба починати з уточнення методологічних підстав сімейно-гендерних проектів і в першу чергу з визначення поняття «інституціоналізація гендерних відносин». Зрозуміти процес інституціоналізації – значить зрозуміти, як функціонує в соціальному плані цей складний організм, яким закономірностям підкоряються сімейні відносини на тих або інших рівнях. Необхідно досліджувати не тільки проголошені ідеали і нормативні настановлення, але й реальні форми поведінки, які перетворилися на стійкі, постійно відтворювані моделі, стали звичною поведінкою жінок і чоловіків в українському подружжі.

Модель оптимізації і перспективного розвитку таких проектів припускає реалізацію трьох фаз: опис всієї системи в цілому – «як є», опис системи динамічно структури – «як повинно бути» і розробка продукції. Стратегії в рамках даної моделі орієнтовані на поєднання макро- і мікрорівня, на соціальні інститути і їх організаційну структуру, на активну інтеграцію людини в соціальне довкілля. Життєздатність соціальної сфери і зреалізація соціальних прав людини вимагає пильного розгляду соціальної політики як конструйованого символічного середовища, в рамках якого відбувається узгодження і гармонізація інтересів, умов життя різних соціальних груп з суспільною метою.

Реалізація проектів можлива в рамках державної соціальної політики, здійснюваної на трьох рівнях: загальнодержавному, обласному і місцевому, а також при створенні умов для розвитку соціального партнерства. Пріоритетна роль належить підсистемі цільових програм і проектів на всіх рівнях соціального управління, забезпечених безперервним супроводом справедливих і рівних відносин у сім'ї. Особливо важлива роль цієї

інституційної системи в точках з'єднання різних суб'єктів соціальної сфери, рівнів управління і при зіткненні різних інтересів сімейних груп.

Подальший розвиток визначається необхідністю зміни парадигми управління суспільством, переходом на практиці до проблемно зорієнтованого управління, в центрі якого знаходиться людина, що має стать, вік, національність. На цьому шляху виникає ряд завдань: а) необхідність інкорпорації гендера в гуманітарну експертизу; б) розвиток проектних технологій; в) гендерний аналіз фінансових джерел. Їх вирішення вимагає своєчасного методичного забезпечення соціологічних досліджень, розробку системних показників, формування гендерної чуйності у фахівців соціальної сфери, організацію експериментальних майданчиків, націлених на апробацію і створення соціально-паритетно-чутливих механізмів. Проходження і реалізація соціальних ідей повинна проводитися з участю фахівців, які перебувають в ролі експертів і аналітиків.

Ідея системності, що лежить в основі інституційного процесу, задає йому нові вимірювання: урахування сімейно-гендерних, національних, вікових, релігійних особливостей при розробці соціальних дій, аналізі взаємозв'язків соціальної політики і економіки, а також поєднання ряду інших чинників розвитку, які нівелюються зовні інституційних рамок. Діюча схема «влади – підкорення» потребує трансформації інституційної структури. Процес управління соціальним порядком одержує імпульс позитивних можливостей гармонізації соціальних відносин. Але це питання не стільки епістемологічний, скільки політичний, нормативний, етичний.

За допомогою інституційних норм жінки і чоловіки організуються в соціальні спільності і групи. За допомогою механізмів соціальної регуляції, трансляції норм і установок, відтворювання традицій і стереотипів гендер бере участь в регулюванні соціальних відносин, виконує соціалізаційну, виховну, адаптаційну, контрольну функцію.

Шлюбно-гендерний підхід не є синонімом таких егалітарних форм модернізації, як декларування рівності прав, поєднання сімейних і трудових

обов'язків, підтримка материнства, виключаючи батьківство, які пронизані ідеологією, практикою вирішення «жіночого питання». Він виходить за рамки обмеженої раціональності і постає інститутом реалізації ціннісно-нормативного комплексу, зорієнтованого на регулювання поведінки гендерних груп і створення статусно-рольової структури суспільства, його соціального порядку [58].

Саме гендер задає нові горизонти і перспективи для паритетності взаємного розвитку жінки і чоловіка в сім'ї, задовольняє потреби в благах, необхідних для самореалізації і самоактуалізації людини. Інкорпорація гендера в соціальну сферу не руйнує традиційні інститути, а вносить в них інноваційні зміни. Проте гендер як чинник може стати дисфункційним, якщо не знайдеться комплексних механізмів його реалізації. Він може постати інструментом влади і маніпулювання інтересами гендерних груп, деструкції їх відносин, передумовою дискримінації, властивих соціальним моделям минулих епох.

У радянському суспільстві гендер знаходив прояв в способах організації владних відносин, ухвалення соціальних і політичних рішень і їх подальшої реалізації, регулювання соціальних суперечностей і конфліктів, взаємодії між соціальними групами. Соціальні програми, структура соціальних інститутів, соціальних стандартів, вирішуючи проблему підняття статусу одних, при цьому занижували його у інших.

Деприваційні ефекти минулих десятиліть, які залишилися в структурі соціальних інститутів, деформують сучасний стан соціальної сфери, і існуюча система соціальних послуг та соціальної підтримки виявляється девальвованою. Але у міру просування до нових гуманітарних стандартів в соціальній сфері необхідна ефективна мережа підтримки, соціальні інститути (освіта, охорона здоров'я, соціальний захист, сімейна політика і т. ін.), повинні реалізовуватися багатоваріантні методи і технології. Інституціоналізація сімейно-гендерних відносин вимагає перенесення уваги із загальних, уніфікованих питань на питання інтегрованої оцінки

різноманітності, урахування короткострокових і довгострокових ефектів, вимірювання ефективності.

Пом'якшення шлюбно-гендерної нерівності і деприваційних ефектів досягається за рахунок наступних стратегій: 1) законодавства, що враховує принцип гендерної рівноправності і рівності; 2) урахування потреб, специфіки ситуацій, ресурсів жінок і чоловіків на всіх рівнях і стадіях надання соціальних послуг, соціального захисту і зайнятості; 3) інституційних механізмів сімейно-гендерного розвитку; 4) посилення рівної відповідальності батьків за виховання дітей; 5) інкорпорації гендерного вектора в соціальні програми; 6) створення експертних груп і груп просування; 7) фундація спеціальних органів з контролю і дотриманням гендерної рівності, реалізації міжнародних експертних програм, інтеграції ідеї гендерної рівності в світову спільноту. В число пріоритетних напрямків розробки гендерної стратегії ставиться урахування національних особливостей соціальної моделі, в рамках якої сімейно-гендерну стратегію не слід сприймати прямолінійно і однопланово. Подібно до інших аспектів модернізації соціальної сфери вона плюрастична і багатопланова. Перш за все це торкається проблеми поєднання різних напрямів, структур і стратегій в загальній соціальній системі.

Паритетний підхід є новою перспективною проекцією соціальної сфери, що пов'язує теоретичний напрям з соціальними інститутами і соціальною практикою. Реалізація прав і свобод людини багато в чому зумовлена необхідністю урахування сімейно-гендерного чинника. Суспільству важливо усвідомити роль творчого потенціалу особи, розкриття можливостей жінки і чоловіка в підвищенні добробуту суспільства і конкурентоспроможності країни в світовій спільноті. Якісно нова соціальна модель припускає дії: до задачі – до людини – до ефективності – самоефективності – колективної ефективності.

Нині склався і діє тип сімейно-гендерних відносин, що характеризується багатоукладністю, диспропорцією і асиметричністю. Проте

у дослідників даної проблеми немає консенсусу щодо якісних характеристик таких відносин, їх імплікація залежить від ідеологічних, прагматичних і інших авторських настановлень. Слід визнати, що ці диспропорції можуть бути виявлені і представлені у вигляді конкретних показників лише в деякій зоні оцінки. Соціологічна багатовимірність горизонтальних і вертикальних диспропорцій ускладнює адекватну оцінку соціального становища жінки і чоловіка в шлюбі.

Нині з'являються різноманітні версії «національної» фемінності і маскулінності, що є могутнім механізмом уявного єднання, а одночасно інструментом формування соціальної нерівності. Стала складатися ситуація, в якій жінки і чоловіки відкрито і жорстко конкурують між собою у сфері суспільних відносин, в професійній діяльності. При імпліцитному ухваленні правил гри, що видозмінилися, одні зуміли адаптуватися до нових умов, інші, в процесі вторинної соціалізації, проявили безпорадність.

В сучасному шлюбі присутня набагато більша рівність, ніж раніше. Жінки і чоловіки виступають за егалітарні відносини і готові пропорційніше розділяти сімейні обов'язки і відповідальність за виховання дітей. Сучасна ситуація і наявна модель відносин свідчить про те, що не можна розглядати кожну стать окремо, правомірно говорити тільки про сімейно-гендерні відносини, акцентувати увагу на соціально-вікові, національно-релігійні відносини в контексті гендеру, взаємозв'язок яких створює складний дисбаланс в соціальній сфері.

У процесі написання роботи нами проведено соціологічне опитування на базі лабораторії психологічної служби Тернопільського національного економічного університету та за люб'язного сприяння ГО «Інтелектуальний штаб громадянського суспільства» (2017 рік). Ми мали намір проаналізувати стан соціальної паритетності осіб молодого віку як чинника зрілості їх міжсуб'єктних стосунків в актуальному суспільному повсякденні. Ґрунтуючись на отриманих в результаті нашого дослідження даних (опитано 50 подружніх пар студентів тернопільських вищих навчальних закладів віком

до 30-ти років – загалом 100 осіб), тезисно подамо основні результати опитування.

1. Чоловіки налаштовані на рівність у сфері проведення сімейного дозвілля. Тобто, як проводити свій вільний час (разом чи окремо) вони повинні вирішувати самі. У будь-якому випадку обмеження права на окремих відпочинок не повинно відбуватись ані щодо дружини, ані щодо чоловіка. Жінки в цілому підтримують таку точку зору. Тільки 17% чоловіків та 9% жінок вважають, що жінка повинна сидіти вдома та чекати на чоловіка, поки той відпочиває із друзями.

2. У господарчо-побутовій сфері відносини повинні будуватись наступним чином: 82% чоловіків вважають, що розподіл домашньої роботи повинен відбуватись на принципі рівності, і тільки 27% хоче покласти ці обов'язки на жінок. У жінок 32% згодні взяти виключно на себе господарчу функцію. А 88% бажають рівноправності.

3. Щодо матеріального забезпечення родини, то переважна більшість чоловіків має патріархальні установки, на відміну від жінок, майже дві третини яких розділяють більш-менш радикальні феміністські переконання. Тобто воліють рівності із чоловіками, або ратують за провідну роль жінки.

4. Щодо виховання дітей, то чоловіки не наважуються взяти виключно на себе цю функцію. Вони вважають, що дітьми повинні опікуватись або головню жінки, або жінки разом з чоловіками. Щодо самих жінок, то 38% з них вважають цілком прийнятним перекласти роль вихователя на чоловіка.

5. Думка чоловіків стосовно того, хто повинен брати на себе відповідальність за прийняття рішень з важливих питань, знову розділилась на три частини. Одні вважають, що це повинні бути чоловіки, інші – що жінки, а третина виступає за рівність. Жінки головню налаштовані на рівність.

6. З точки зору дружин, і жінки, і чоловіки не повинні жертвувати своєю професійною самореалізацією та кар'єрним зростанням заради сім'ї.

Якщо особа хоче працювати, то партнер повинен їй в цьому допомагати. А третина чоловіків вважає, що кар'єра – це виключно прерогатива чоловіків.

Таким чином, конфлікти між подружжям стосовно оптимального розподілу ролей можуть головно виникнути в сферах матеріального забезпечення родини, професійної самореалізації, прийняття сімейних рішень. Деякі розбіжності можуть також спостерігатись у питаннях виховання дітей. Розходження в уявленнях про подружні ролі є проявом розходжень у більш глибоких установках, які можна описати як більшу «прогресивність» жінок, підтримку ними ідей гендерної рівності. Якщо чоловіки почали позитивно сприймати рівність у питаннях організації вільного часу, розподілу роботи по дому, то звикнути до ситуації, коли дружина працює, забезпечує родину на рівних з чоловіком, або останній виховує дітей, їм набагато важче.

За даними опитування чоловіки і дружини адекватно оцінюють свій внесок у виконання тих чи інших видів робіт. Причому приблизно у половини сімей спостерігається традиційний розподіл ролей. Перш за все, це виражається у більшій зайнятості дружин хатньою роботою, доглядом за дітьми (причому вони не тільки годують дітей, прибирають за ними, але й гуляють, граються, контролюють навчання). Щодо чоловіків, то їх головною функцією є матеріальне забезпечення родини та ремонтні роботи. Десь третина сімей належить до егалітарного типу розподілу обов'язків.

Але в той самий час спостерігається поступовий зсув із традиційного до егалітарного типу відносин. У першу чергу він торкнувся сфери дозвілля та розподілу влади (прийняття важливих рішень, розподіл сімейного бюджету), купівля одягу для членів родини і предметів домашнього побуту, допомоги старшому поколінню.

Виникає питання, чи реалізуються установки чоловіків та жінок щодо характеру функції в родині в дійсності. За даними дослідження, найбільший дисонанс між бажаним та дійсним спостерігається і у чоловіків, і у жінок у господарчій сфері. Так, жінки, які виказують егалітарні установки, на

практиці виконують хатню роботу переважно самі. Перш за все, це стосується приготування їжі та прибирання. Щодо чоловіків, то п'ята частина тих, у кого спостерігаються патріархальні установки, вимушені допомагати дружинам, а половині тих, хто розділяє егалітарний тип відносин, навпаки, допомагати дружині не вдається.

Щодо виховання дітей, то більшість жінок готові взяти на себе ці обов'язки, що й відбувається насправді. Крім того, в цій сфері вони отримують деяку допомогу від чоловіків. А ось ті чоловіки, які вважають піклування про дітей прерогативою жінок (а таких 43%) змушені доглядати за ними.

В управлінській сфері, тобто при прийнятті важливих рішень, дисонанс спостерігається у тих жінок і чоловіків, хто претендує на монополію владних повноважень і не виказує готовності брати до уваги думку партнера. Але відсоток таких незначний – 11%. Інші ж налаштовані на рівність у цій сфері сімейних відносин. На практиці рівність спостерігається у половини сімей. У 34% важливі рішення приймають чоловіки. Тобто чоловіку все ж таки легше реалізувати свої бажання головувати в родині.

Щодо матеріального забезпечення родини, то дисонанс відчуває третина патріархально налаштованих жінок, які вимушені допомагати в забезпеченні родини, та третина жінок з егалітарними установками, які, навпаки, налаштовані забезпечувати родину, але не в змозі цього робити. У чоловіків дисонанс відчувають тільки ті, хто вважає, що вони повинні забезпечувати родину самі (таких половина з 70% від загального числа опитаних, тобто 35%).

Слід відзначити, що 37% чоловіків та 48% жінок вважають, що розподіл їх сімейних обов'язків від початку сімейного життя практично не змінився. Ще 41% і чоловіків, і жінок відмітили, що цей розподіл змінився, але не суттєво. І тільки 22% чоловіків та 11% жінок відчули значні зміни.

Розподіл сімейних ролей поступово змінюється у порівнянні з попередніми поколіннями. Так, більше половини чоловіків та жінок вважає,

що їх подружні ролі більшою або меншою мірою відрізняються від подружніх ролей в сім'ях їх батьків. Перш за все, це пов'язано з більшою участю чоловіків у домашній роботі.

Таким чином, результати дослідження дозволяють стверджувати, що існує рольовий дисонанс у досліджуваних студентських подружніх пар практично у всіх аналізованих сферах сімейного життя – побуту, дозвілля, фінансів, виховання дітей. Більш того, він існує на двох рівнях: 1) дисонанс як розбіжність установок у чоловіків і жінок на певний тип сімейних відносин; 2) дисонанс як невідповідність установок реальній поведінці.

Новизна сьогодні в тому, що жінки вторгаються в сферу ділової активності швидше й з більшим бажанням, ніж чоловіки у сферу домашнього господарства. Опитування показало, що на фоні загальної соціальної трансформації жінки стали частіше брати під сумнів традиційний розподіл ролей у сім'ї і домагатися нового паритетного устрою, заснованого на рівноправних можливостях у суспільному побутуванні.

Висновки до розділу 2

1. Паритетність – це головно рівність, відповідність, однаковість. У контексті нашого дослідження соціальна паритетність – це гендерна рівність як між чоловіком і жінкою, так і між громадянами різного майнового, вікового, соціального стану. Головна роль соціально зорієнтованої держави – дати всебічну рівність людині-особистості для зrealізації її можливостей на гідне повнокровне життя і побутування.

2. Вивчення соціальної паритетності як феномену власне українства дало змогу виділити шерег специфічних особливостей, які вирізняють наш народ з-поміж інших. Зокрема, у гендерному аспекті Україна з давніх часів вирізнялася толерантністю і певною терпимістю, роль чоловіка і жінки у всі часи була досить рівноправною, паритетною, взаємодоповнювальною в

суспільних і сімейних відносинах. Звісно, жінки головно виконували своє одвічне призначення – виховувати дітей, піклуватися про родинне вогнище, чоловіки – боронити рідне обійстя, дбати про добробут родини тощо. Проте часто, за потреби, протилежні гендерні ролі переобиралися з однієї на іншу.

3. Генетично закладений в українцях принцип демократії, справедливості й нині відображається у ментальних рисах народу. Зокрема, традиція проганяти ватажка, який негарно себе повів у громаді, прокрався, або продався ворогу, збереглася досі. Це бачимо у подіях останнього часу (Помаранчева революція, Майдан, війна на Донбасі). Тут також яскраво виражена паритетність: жінки хоробро воюють в АТО і борються за соціальні права нарівні із чоловіками, інакше кажучи, люди різних соціальних верств і прошарків стали на оборону рідного краю від агресора.

РОЗДІЛ 3

ПРОСТІР СОЦІАЛЬНОЇ ПАРИТЕТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЯК ЧИННИК ЗРІЛОСТІ ЇЇ МІЖСУБ'ЄКТНИХ СТОСУНКІВ

3.1. Особистість у просторі соціальної взаємодії: від ставлення до паритетності

Особистість – елемент будь-якої соціальної системи. Усі соціальні явища в підсумку опосередковані індивідуальною дією людини. Наслідки будь-якої соціальної дії, таким чином, залежать, у всякому разі частково, від її впливу на особистість. Долучення людини в суспільство здійснюється через різні соціальні спільноти (соціальні групи, соціальні інститути, соціальні організації), які персоніфікуються кожною конкретною особистістю. Унаслідок цього людина включається до безлічі соціальних систем та до системи прийнятих у суспільстві норм і цінностей. Кожна з цих систем певною мірою впливає на неї. Отже, особистість постає не лише елементом соціальної системи, а й сама являє собою систему, яка має надзвичайно складну структуру. Без дослідження системи особистості і без вивчення процесів, які охоплюють повсякденне спілкування і міжособистісні відносини, неможливо зрозуміти ті соціальні процеси, які управляють складними структурами суспільств [67].

Індивід долучається до функціонування соціальної системи як особистість, наділена певними індивідуальними якостями. Унаслідок цього особистість не є механічним продуктом соціальної системи, вона також самоспричинена. Кожна особистість має певні індивідуальні та соціальні якості.

Категорія «особистість» стосується кожної людини, оскільки вона індивідуально відображає значущі риси даного суспільства. Обов'язковими характеристиками особистості є ціннісні орієнтації та соціальні відносини,

відносна самостійність (стосовно суспільства) та відповідальність за свої вчинки, а також самосвідомість. Дуже важливо враховувати, що особистість є не лише результатом, а й причиною тих соціально значущих дій, які відбуваються у даній соціальній сфері. Суспільні відносини (економічні, політичні, соціальні, ідеологічні) певного конкретно-історичного типу суспільства по-різному відбиваються і виявляються, визначаючи соціальну якість кожної людини, зміст і характер її діяльності. Людина водночас постає об'єктом і суб'єктом суспільних відносин. У процесі своєї діяльності вона інтегрує доквітленеві відносини і разом з тим виробляє особливе ставлення до навколишньої дійсності. Соціальні відносини, опосередковуючись внутрішнім станом людини, виявляються в її діяльності як особисте ставлення до зовнішнього світу.

Специфіка особистості визначається її соціальною якістю, тобто сукупністю соціально-психологічних властивостей і рис, взаємопов'язаних певним чином та зумовлених типом соціальної взаємодії особистості з іншими людьми за конкретних соціально-історичних умов і обставин. Соціальна якість виявляється тільки у взаємодії з іншими людьми, у певних соціальних обставинах, у конкретних вчинках, справах, оцінках, тобто в діяльності та продуктах цієї діяльності.

До найбільш вагомих властивостей особистості належать:

1. Самосвідомість – відокремлення індивідом самого себе від оточуючого соціального середовища, усвідомлення себе як «Я», що водночас протистоїть «іншим» та нерозривно пов'язане з ними.

2. Самооцінка – оцінка особистістю своїх здібностей, можливостей, свого місця серед інших людей. Основна функція самооцінки – регуляція поведінки особистості, самокорекція особистістю своїх вчинків.

3. Активність – здатність особистості самостійно, енергійно та інтенсивно здійснювати соціально значущі дії.

4. Інтереси – ставлення особистості до свого положення та умов життя в даній соціальній і економічній структурі, а також до обумовлених цим

станом потреб. В основі інтересів лежать потреби людей, які зрештою виражають вимоги соціальних законів і внаслідок цього інтерес виступає як результат усвідомлення будь-якої потреби. Інтереси – це постійний спонукальний механізм пізнання та діяльності особистості, що підштовхує її до перетворення будь-якої сфери діяльності відповідно до своїх потреб, уявлень, цілей.

5. Спрямованість – сукупність стійких мотивів, що орієнтують діяльність особистості, незалежно від соціальних ситуацій, в яких вона знаходиться, її прагнення досягти певної мети.

6. Переконавання – особисті соціально-психологічні потреби, в основі яких лежать певні уявлення, ідеї, принципи, що визначають ставлення людини до дійсності та спонукають її діяти відповідно до своїх ідеалів, принципів, поглядів, світогляду.

7. Настанова – соціально-обумовлена схильність особистості до певної дії в конкретних умовах.

8. Ціннісна орієнтація – системно пов'язані ціннісні уявлення про світ, його процеси і відносини, про те, що є більшою цінністю, що меншою, що слід мати за мету, а що ні. Ціннісні орієнтації зумовлюють вчинки та дії людини.

9. Ідентичність – почуття існування унікальної індивідуальності, що відрізняється від інших індивідів, або відчуття себе як частини унікальної групи, що відрізняється від інших груп у використанні групових цінностей. Це результат свідомого та емоційного самоототожнення індивіда з іншими людьми, соціальною спільністю або ідеалом шляхом виборчої та внутрішньо узгодженої інформації про нього самого як єдності особистого та соціального, що розкривається у взаємодії з іншими особистостями та спільностями. Ідентичність виступає як виявлення та результат ідентифікації – процесу ототожнення особистістю самої себе з певною етнічною, територіальною, мовною, релігійною та ін. спільністю (я – студент, я – тернополянин).

Ці елементи в їх стійкому взаємозв'язку і утворюють систему особистості.

Однак індивіди, які включені до процесу соціальної взаємодії, мають безліч властивостей, врахувати які практично неможливо. Коли йдеться про особистостей як про членів соціальних груп, соціальних інститутів і соціальних організацій, то маємо на увазі не властивості окремих людей, а соціальні типи особистостей. У цьому терміні фіксується узагальнене відображення сукупності повторюваних істотних соціальних якостей особистості, які входять до будь-якої соціальної спільноти.

Соціальний статус – становище індивіда або соціальної групи стосовно інших індивідів, груп, яке визначається соціально значущими для даної суспільної системи ознаками (професійно-кваліфікаційними, економічними і т. ін.). Залежно від того, чи набуває людина свого статусу завдяки успадкованим ознакам (стать, національність, раса і т. ін.), чи здобуває його внаслідок власних зусиль (освіта, професія), розрізняють відповідно статус «природжений» (аскриптивний) та здобутий.

До змішаних статусів відносять такі позиції, які мають водночас властивості природженого та здобутого статусів. Наприклад, діти впливових політичних діячів – батьки не можуть передати їм свій статус, але можуть сприяти їх кар'єрі, створювати певні переваги, щоб вони якнайшвидше здобули відповідний статус. Змішаний статус може характеризуватися також тим, що людина його отримує за обставинами, які від неї не залежать (наприклад, безробітний, інвалід).

Оскільки кожну людину характеризує декілька статусів, Р. Мертон запровадив поняття «статусний набір» [63]. Статусний набір – це сукупність статусів, що характеризують особистість у різноманітні її взаємодії з іншими особистостями з точки зору прав та обов'язків. У цій сукупності, як правило, виділяється головний статус, той статус, який визначає настанову та спрямованість особистості, зміст і характер її діяльності, ступінь її впливу на інших тощо.

Соціальний статус особистості не є незмінним. Він може змінюватися з часом, іноді доволі суттєво.

Соціальний статус особистості характеризується:

1. Певними правами та обов'язками.
2. Обсягом влади та авторитету.
3. Рівнем соціального престижу та поваги в суспільстві.
4. Обсягом та асортиментом послуг, що споживаються.
5. Оцінкою тих або інших подій суспільного життя.

У реальному житті соціальний статус особистості виявляється в різних ролях, які виконує ця особистість у процесі взаємодії з іншими людьми.

Соціальна роль – нормативний зразок поведінки індивіда, який займає певну соціальну позицію (у суспільстві, соціальній організації, соціальній групі) і виконує відповідні функції. Можна сказати також, що соціальна роль – це відповідний прийнятим нормам спосіб поведінки людей залежно від їх статусу. Поняття соціальної ролі належить до таких ситуацій, коли регулярно, протягом тривалого часу особистість відтворює в певних обставинах певні стереотипи поведінки, що відбивають очікування інших людей. Ці очікування, вимоги, побажання відтворюються в конкретних соціальних нормах.

Людина у своєму житті виконує багато ролей, що пов'язані із соціальним статусом. Сукупність соціальних ролей, які відповідають соціальному статусу, мають назву рольового набору. Ролі можуть бути закріплені формально або мати неформальний характер. Ситуація, що пов'язана з необхідністю задовольняти суперечні вимоги декількох ролей, має назву рольового конфлікту.

Соціальна паритетність є загальновизнаною цінністю сучасного демократичного суспільства, що закріплена в документах світової спільноти, зокрема в Міжнародних пактах ООН. Тому в реалізації соціальної політики соціальної держави і соціальної паритетності самою особистістю вона є ключовим принципом. Як категорія «соціальна справедливість» – це

соціально-психологічне сприйняття принципів і форм організації суспільства, що відповідає інтересам людей і соціальних груп, тобто узагальнена моральна оцінка суспільних відносин. Але що собою являє соціальна справедливість у сучасному розумінні, яка її роль у соціальній політиці держави на різних етапах її розвитку, які точки зору вчених і практиків на цю проблему? Все це невід'ємно вимагає ґрунтовного розгляду як в історичній ретроспективі, так і з позицій сучасного бачення цього ключового принципу соціальної політики.

Перед вітчизняними вченими на перший план постає завдання розробки теорії принципу соціальної паритетності, на основі якої повинні проводитися конкретні практичні заходи: формування загальної концепції і розробка способів реалізації соціальної політики на різних рівнях, включаючи регіональний, рівень підприємства, особистісний рівень та забезпечення відповідних нормативних основ і відповідних джерел фінансування.

Соціальна паритетність – це і узагальнена моральна оцінка суспільних відносин, і один з основних загальнолюдських соціальних ідеалів, конкретне розуміння і зміст якого змінювалося протягом історії, і сьогодні немає єдиного розуміння його змісту. При визначенні соціальної паритетності найчастіше її співвідносять із соціальною рівністю, і в цьому контексті соціальна справедливість розуміється як міра рівності і нерівності в розподілі матеріальних і духовних благ у суспільстві, статусів і влади, а також у життєвому положенні різних суспільних груп [2]. Механізми такого розподілу по-різному бачаться прихильникам різних соціальних і політичних доктрин.

Консервативна традиція виходить з невизнання іншого принципу розподілу, крім ринкового. Вільне суспільство, на їхню думку, не допускає встановлення моделей розподілу, оскільки це веде до втручання в права людини й обмеженню його волі. Ліберали сьогодні визнають необхідність державного втручання в розподіл. Марксизм вбачав у соціальній

справедливості знищення приватної власності і реалізацію принципу розподілу за працею.

Справедливість, паритетність – це чесність, неупередженість. Якщо ж розглядати справедливість у контексті відомої нам теорії економіки добробуту, то справедливим можна було б вважати розподіл, що відповідає двом умовам: по-перше, воно повинно бути рівноправним, тобто жоден із суб'єктів суспільства не претендує на товарний набір іншої особи на користь власному товарному набору. По-друге, воно повинне бути ефективним. Одночасно і рівноправний й ефективний розподіл можна трактувати як справедливий. Узагалі соціальна справедливість в економічній теорії – це проблема прийняттого ступеня нерівності в розподілі доходів. І тут треба відразу сказати, що єдиної відповіді на це питання в економістів-теоретиків по суті немає. У науковій літературі можна також зустріти такі чотири погляди на соціальну справедливість. Ми розглянемо найбільш відомі з них концепції справедливості, чи справедливого розподілу доходів: егалітаристську, утилітаристську, роулсіанську і ринкову (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Чотири концептуальні погляди на соціальну паритетність

№ п/п	Погляди-концепції	Суть концепцій
1	Егалітарний	Усі члени суспільства отримують рівні блага
2	Роулсіанський	Максимізується корисність найменш забезпечених членів суспільства
3	Утилітарний	Максимізується загальна корисність всіх членів суспільства
4	Ринковий	Соціальна справедливість встановлюється ринком і його регуляторами

Вибір принципів соціальної паритетності в перерозподілі доходів визначається в кожному суспільстві по-своєму, виходячи з духовних підвалин кожного з них, вироблених національних стандартів, що формувалися протягом усього попереднього історичного розвитку даної країни. Так,

наприклад, українське суспільство, що формувалося під впливом складних історичних подій, природних особливостей країни і, якому були нав'язані і прищеплені принципи егалітаризму, які проявляються у вигляді колективістських засад, у значній своїй більшості не сприймає філософію індивідуалізму і ринкові принципи справедливості на перших етапах переходу до ринку їх потрібно формувати, виховувати, впроваджувати.

Для реалізації економічних реформ, відновлення суспільства необхідний пошук компромісу, що відповідає національним особливостям, духовному настрою суспільства в сукупності із економічною ситуацією в країні.

Рівень економічного розвитку країни визначає рівень і масштаби споживання, а, значить, багато в чому й умови формування потреб людей. Якби всі люди були зовсім однакові у своїх смаках і перевагах, то утилітарний принцип перетворився б в егалітарний. При цьому необхідно відзначити, що система соціального захисту не визначається тільки підтримкою малозабезпечених прошарків населення, тобто тих, хто не включений у суспільне виробництво (учні, пенсіонери, інваліди). Вона містить у собі захист і осіб, що беруть участь у суспільному виробництві і насамперед людей, що працюють по найму. Здійснюється і через регламентування в законодавчій формі праці (тривалість робочого тижня, тривалість і порядок надання відпусток, охорони праці й ін.) і його оплати (встановлення мінімальних ставок заробітної плати й ін.), а також визначення прав працівників при прийомі на роботу і звільненні. Ця сторона системи соціального захисту також визначається рівнем економічного розвитку країни, співвідношенням політичних сил і рівнем суспільної самосвідомості.

Найважливішим показником соціально-справедливої спрямованості суспільства виступає характер соціальних відносин. Вектор їх розвитку може бути розгорнутим у бік посилення нерівності, що приводить до панування одних соціальних груп і підпорядкуванню їм інших, і як наслідок – росту соціальної напруженості. А може бути розгорнутим в іншому напрямку, коли

формується декомпозиція статусів соціальних груп і виникає соціальне перемир'я, яке дозволяє соціальному розвитку здобувати стійкий прогресивний характер. Усі зазначені характеристики відбивають ті чи інші сторони соціальної справедливості й у залежності від специфіки дозволяють судити про соціальну прогресивність чи навпаки регресивність цього суспільства.

3.2. Зовнішні та внутрішні умови реалізації соціальної паритетності

Теоретико-методологічний аналіз сутності та змісту категорії «соціальна паритетність» дозволив виділити три рівні соціальної паритетності: загальний або сутнісний, пов'язаний із прогресом людства загалом; особливий, тобто пов'язаний із конкретно-історичною ситуацією, етапом розвитку суспільства; і одиничний, який має відношення до конкретних життєвих ситуацій окремих людей і соціальних груп. Ця обставина дозволила одержати відповідні критерії, як щодо людства, конкретних соціальних груп, прошарків і щодо конкретних життєвих ситуацій та вчинків людей. Серед них визначаючим на сучасному етапі розвитку суспільства, може бути тільки загальнолюдський. Адже якщо ця умова не дотримуватиметься (що означатиме початок регресу людства), паритетність лише для певних соціальних груп і конкретних людей, що досягається за рахунок приниження більшості, не може не привести до сумних результатів для суспільства. Усвідомлюючи пріоритет загальнолюдського критерію соціальної паритетності, світова спільнота вже зараз робить активні кроки щодо упровадження загальних програм на основі концепції стійкого розвитку, що будується на принципах коеволюції і неогуманізму і створюють благодатні умови для зреалізації особистістю соціальної паритетності.

Зроблений теоретико-методологічний аналіз дозволив виявити зв'язок поняття «соціальна паритетність» із деякими іншими соціально-філософськими категоріями (такими як рівність, свобода, борг, обов'язок, совість) і уточнити зміст цього поняття за сучасних конкретно-історичних умов, з урахуванням життєвих реалій. Якщо врахувати, що в процесі еволюції соціальних ідей, разом з показниками економічної ефективності, котрі є критерієм рівня соціально-економічного розвитку суспільства, пов'язаного з рівнем розвитку продуктивних сил або здатністю людства розумно управляти силами природи, принципи соціальної паритетності стали критерієм рівня соціального розвитку суспільства, що є певною якістю суспільних відносин. Тож соціальна паритетність може бути визначена як категорія, що характеризує ступінь розвитку суспільства з погляду якості суспільних відносин (в соціально-економічному, політико-правовому, морально-етичному аспектах) з позиції забезпечення людині гідних умов існування, гарантій прав і свобод, інших загальнолюдських цінностей, можливості самореалізації кожного і ненанесення збитку таким самим інтересам інших людей.

Проведений, виходячи з такого розуміння соціальної паритетності, аналіз деяких важливих соціально-економічних аспектів життя суспільства дозволив виявити значні диспропорції між необхідним і реальним станом справ, що виникли в результаті соціально-економічної трансформації українського суспільства. Так, перехід до ринку, відповідно до міжнародного досвіду, повинен був супроводжуватися прогресивними структурними зрушеннями в розвитку суспільства, серед яких переливання робочої сили в сферу обслуговування, альтернативні сфери зайнятості, акцент на масовий малий бізнес, який дає швидкі результати, створює нові товари, послуги, робочі місця. У нас же, особливо на початкових етапах реформи, справа пішла інакше. Почалося згортання високотехнологічних і наукоємних виробництв, масове звільнення працівників соціально-культурної сфери (перш за все науки), стала невпинно скорочуватися сфера споживання і

послуг. У процесі роздержавлення підприємств, яка як важливі цілі припускала підвищення їх ефективності діяльності, фінансову стабілізацію, залучення іноземних інвестицій, соціальний захист населення і розвиток об'єктів соціальної інфраструктури за рахунок засобів інвесторів, виявилось, що багато хто з них має суперечливий і недостатньо обґрунтований для одночасного досягнення характер.

Серед інших диспропорцій, що виливаються в соціальну несправедливість – недосконала політика зайнятості, зокрема, у вирішенні проблем із безробіттям, яка має зрівняльно-розподільчий характер, дозволяючи дотувати збиткові підприємства, сприяючи посиленню процесів падіння виробництва, зниженню продуктивності праці, дискваліфікації простоюючих працівників, втраті мотивації праці і т. ін. Гострою проблемою у сфері зайнятості в умовах оновлення українського суспільства постала прихована дискримінація жінок і літніх людей.

У найважливіші проблеми дотримання соціальної паритетності виливається практика обмеження зростання реальних доходів населення, недостатньо науково обґрунтований прожитковий мінімум, значно усічений в порівнянні із загальноприйнятими світовими стандартами і одночасний відпуск цін на споживчі товари, фактично платне медичне обслуговування, зменшення субсидіювання комунальних послуг тощо. Усе це відбувається за умов упровадження монетарно-ліберальної моделі економіки, що пропонує громадянам самим, без втручання держави, шукати шляху вихід із цієї надзвичайно складної соціально-економічної і зовнішньополітичної ситуації. Тут вже не має сенсу вести мову про доходи і рівень життя пенсіонерів, інвалідів та інших мало захищених прошарків населення.

Паритетність, як відомо, полягає в охороні людських прав. Сьогодні падіння якісних показників рівня життя, різке зниження доходу основної частини населення, низької оплати праці і частих невиплат зарплати, соціальний ризик щоразу підвищується, багато громадян невдовзі залишитися без роботи. Нині виникла соціальна прірва, що майже відразу

розділила людей на надзвичайно багатих і дуже бідних. Відсутність дієвих законодавчих актів і правоохоронних заходів із захисту населення – все це свідчить про кризу українського суспільства.

Серед важливих соціально-політичних, політико-правових проблем, що проявилися в процесі реформування нашого суспільства, можна назвати недостатній рівень культурно-етичної зрілості громадян, який став гальмом процесу демократизації, перетворюючи одержані політичні, економічні свободи на засіб для особистого збагачення, задоволення егоїстичних владних амбіцій, сприяючи криміналізації суспільства, посиленню неблагополучної соціальної ситуації загалом. З другого боку, негативним соціально-правовим наслідком стало те, що народ почасти відчуває себе безпорадним, приниженим і ображеним від того, що не може вплинути на хід реформ через відсутність необхідної законодавчої бази, бюрократизації, криміналізації і анархії в суспільстві. Усі ці обставини припускають активізацію зусиль держави із виправлення негативної ситуації.

Сьогодні для успішного розвитку суспільства необхідно в державній політиці зацентрувати увагу не тільки на рішенні проблем економічної ефективності, що є домінуючим в політиці реформ, але і на соціальній справедливості. Як показує досвід розвинених країн, соціально зорієнтована ринкова економіка припускає у формуванні суспільних відносин поєднання кращих елементів ринкової саморегуляції і орієнтацію на соціальний захист, забезпечення необхідних умов життя, гарантії людських прав і свобод.

У зв'язку із вищесказаним, основними шляхами реалізації соціальної паритетності вважаємо такі.

1. Для досягнення балансу економічної ефективності і соціальної паритетності, виходу з кризи необхідна цілісна соціально трудова державна політика, основним пріоритетом якої є забезпечення умов для закріплення нових прогресивних явищ в суспільному житті, створення можливостей для адаптації членів суспільства до соціально-економічних, політичних умов. Стрижневим напрямком, сприяючим зміцненню соціальної справедливості в

суспільстві, повинно постати активізація суспільного виробництва; створення умов для творчої високопродуктивної праці людей, прояви їх більшої самостійності, заповзятливості; розширення сфер застосування праці, а також введення розумної стимулюючої податкової системи.

2. Важливим результатом соціальної політики має стати поява могутнього середнього класу, подібно розвиненим в економічних і політичних відносинах країнам, розробка і реалізація в практичній діяльності системи соціальних гарантій і соціального захисту населення. Реалізація принципів народовладдя і самоврядування. Вирішенню проблем соціальної паритетності сприятимуть заходи із вдосконалення освіти, професійної підготовки, медичного обслуговування, розширення можливостей доступу до культурних надбань українського суспільства. В зв'язку з цим безперечно актуальність розробки пріоритетних державних програм у сфері науки, охорони здоров'я, культури.

Формально проголошений конституційний принцип рівності особи вимагає прийняття заходів, здатних зробити можливість його втілення в життя реальним. Механізм реалізації принципу соціальної паритетності складається із сукупності нормативних й інституційних елементів. Основними напрямками забезпечення вказаного принципу в загальному вигляді є наявність якісної нормативно-правової бази; соціально-орієнтований вектор державної політики й гарантована підтримка соціально незахищених верств населення; забезпечення рівності всіх перед законом і судом; чітке втілення ідеї соціальної паритетності в процес соціально-правової діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, суду і прокуратури та їх посадових осіб; підвищення рівня соціальної культури населення, подолання соціального нігілізму.

Висновки до розділу 3

1. Ідеал абсолютної паритетності, за всієї його привабливості, недосяжний для людства. І причина цього проста: люди неоднакові від природи і тому, відповідно до своїх особливостей, змушені займати різні місця на щаблях соціальної ієрархії. Напрямок, що вимагає абсолютну рівність і має назву *егалітаризм* і виник у результаті активних зусиль соціальних низів. Там, де масова свідомість вимагає абсолютної рівності, це призводить лише до грубої зрівнялівки, до вульгарних форм охлократії, коли ступінь цивілізованості соціальних відносин не підвищується, а знижується. І це відбувається тому, що абсолютна рівність суперечить розмаїтій за змістом і формами сутності життя.

2. Якщо абсолютної паритетності немає і бути не може, то відносна паритетність усе ж існує. Вона відрізняється від абсолютної тим, що передбачає деякі елементи нерівності у стосунках між суб'єктами. Якщо, наприклад, у сім'ї між чоловіком і дружиною відносини вибудовуються на основі принципу рівності прав та обов'язків, то це не означає, що вирушаючи, скажімо, в поїздку, чоловік і дружина несуть до автомобіля рівні за вагою валізи. Соціальна паритетність для особи головно означає те, що він розуміє ту тезу, що його життєвий шлях, який нерозривно пов'язаний із соціумом, є різнорівневим переплетенням паритетних шляхів і векторів розвитку з іншими особистостями.

ВИСНОВКИ

1. Прагнення людини до паритетності не можна знищити навіть свідомо зневажаючи й ігноруючи принципи справедливості, рівності. Виділяючи себе з оточуючого довкілля як Я, суб'єкт розглядає в статусі Іншого все, що знаходиться поза межами – Бога, природу, суспільство, об'єднання та ін. Взаємодіючи з Іншим, відносячись до нього, суб'єкт себе зреалізовує. В своєму першому прояві паритетність – це об'єкт цілепокладання, в другому – невід'ємна складова практики суспільних відносин. Щоб мета адекватно практично зреалізовувалася, потрібні бажання і воля суб'єкта, а також наявність відповідних об'єктивних умов. Відсутність хоча б одного з цих чинників призводить до того, що соціальна паритетність залишається благим побажанням, гаслом, недосяжною мрією. Паритетність у свідомості людей обов'язково набуває рис ідеалу. Вона – один із найважливіших соціальних ідеалів, складова, компонент ідеалу суспільного і системи особистісних ідеалів й підпорядковує мережу проміжних цілей людської життєдіяльності, реалізація яких дозволяє забезпечити його присутність у побутовому практикуванні.

2. Справедливість, паритетність, рівність – це найбільша соціальна цінність, а вже в другу чергу суспільна. За змістом, формою і призначенням даний феномен – явище соціального, ковітального порядку. Соціальне – особливий зріз буття суспільства, який виникає і функціонує там і тоді, де і коли суспільні процеси перетинаються з потребами й інтересами конкретних суб'єктів. Соціальне – це суспільне, інкорпороване людською діяльністю в конкретні умови простору і часу. Паритетність – одночасно результат, процес, умова, стан, мета буття соціальних суб'єктів. Справедливість, рівність асоціюється із задоволенням, навіть якщо сприймається людиною беземоційно. Несправедливість, нерівність, навпаки, породжує

незадоволеність, емоційний сплеск негативної спрямованості, агресію. Очікування паритетності – це нормальний стан для освіченої людини.

3. Між ідеєю паритетності і практикою втілення її у системі суспільних відносин – величезна відстань і безліч поєднувальних ланок. Тому в процесі упредметнення ідея може спотворюватися, набувати непередбачених химерних форм, вимушено слугувати корисливим інтересам суб'єктів і зрештою, породжувати негативні результати. Звісно, провинна в цьому не ідея, а обставини і люди, котрі намагаються пристосувати її під себе. Маніпуляції, які нерідко здійснюються із соціальною паритетністю, багато в чому стають можливими через абстрактність її змісту – неспівмірністю у розподілі добра і зла між людьми. Всі основні поняття, за допомогою яких описується призначення цього феномену міжособистісних стосунків, – відповідність, розподіл, добро і зло – одночасно й абстрактні, й відносні. Їх зміст сильно еволюціонує залежно від конкретних історичних умов, часових і просторових координат. Зрештою завжди існує потенційна можливість уміло жонглювати даними термінами, ефективно прикриватися ними в непристойних діях.

4. Свобода, паритетність, справедливість і рівність належать до фундаментальних цінностей того стану соціуму, який ще називають цивілізованим суспільством. Оскільки забезпечити їх максимально повний прояв й одночасно гармонійне поєднання в реальній практиці суспільних відносин досить складно, соціальний захист був і залишається важливою складовою буття всіх цивілізованих суспільств і держав. По тому, які реалізуються в суспільстві соціальні програми і наскільки серйозно вони фінансуються, яка соціальна складова державного бюджету та наскільки повно задовольняються потреби дітей, молоді, пенсіонерів, інвалідів, працівників бюджетної сфери, можна висновувати про наявність соціальної паритетності в конкретному соціальному організмі.

5. Вивчення соціальної паритетності як феномену власне українства дало змогу виділити низку специфічних особливостей нашого народу.

Генетично закладений принцип демократії, справедливості і нині відображається в ментальних рисах народу стосовно понять паритетності, справедливості, рівності. Зокрема, традиція проганяти недолугих управлінців збереглася й досі, що підтверджує досвід останніх років. Тут яскраво виражена паритетність і рівність – жінки і чоловіки хоробро борються за соціальні права нарівні із чоловіками, люди різних соціальних верств пліч-о-пліч борються з ворогом, причому як внутрішнім, так і зовнішнім. Все це переконливо свідчить про великий потенціал такого феномену міжособистісних стосунків, як соціальна паритетність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аберкромби, Н. Социологический словарь / Н. Аберкромби, С. Хилл, Б.С. Тернер; пер. с англ. И.Г. Ясавеева; под ред. С.А. Ерофеева. 2-е изд. перераб. и доп. – М.: «Экономика», 2004. – 619 с.
2. Айвазова, С.Г. Русские женщины в лабиринте равноправия / С.Г. Айвазова. – М.: ЗАО «Редакционно-издательский комплекс Русанова», 1998. – 408 с.
3. Акопян, А.С. Демография и политика / А.С. Акопян // Общественные науки и современность. 2011. – № 2. – С. 38 – 50.
4. Андреев, Е.М. Продолжительность здоровой жизни / Е.М. Андреев, В.М. Школьников, М. МакКи // Вопросы статистики. 2012. – № 11. – С. 16-21.
5. Андреева, Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева. М.: Аспект Пресс, 1999. – 374 с.
6. Анкер, Р. Теории профессиональной сегрегации по признаку пола: аналитический обзор / Р. Анкер // Тендер и экономика: мировой опыт и экспертиза российской практики; под ред. Е.Б. Мезенцевой. – М.: ИСЭПИ РАН – МЦГИ -«Русская панорама», 2002. – С. 299 – 327.
7. Аутшорн, Д. Институционализация феминизма / Д. Аутшорн // Обеспечение равенства полов: политика стран Западной Европы; под ред. Ф. Гардинер. – М.: Идея Пресс, 2000. – С. 159–184.
8. Ашмарин, И.И. Основы гуманитарной экспертизы / И.И. Ашмарин, Б.Г. Юдин // Человек. 1997. – № 3. – С. 76 – 86.
9. Бабаева, Л.В. Женщины в условиях социального перелома: работа, политика, повседневная жизнь / Л.В. Бабаева. – М.: РОНФ, – 1996. – 204 с.
10. Балабанова, Е.С. Социально-экономическая зависимость и социальный паразитизм: стратегии «негативной» адаптации / Е.С. Балабанова // Социологические исследования. 1999. – № 4. – С. 46 – 57.

11. Баскакова, М.Е. Экономическая эффективность инвестиций в высшее образование: гендерный аспект / М.Е. Баскакова. М.: Гелиос АРВ, 2002. – 288 с.
12. Батыгин, Г.С. Лекции по методологии социологических исследований / Г.С. Батыгин. – М.: Аспект- Пресс, 1995. – 286 с.
13. Бауман, З. Индивидуализированное общество / З. Бауман; пер. с англ., под ред. В.Л. Иноземцева; Центр исслед. постиндустр. общ-ва, журнал «Свободная мысль». М.: Логос. 2002. – 324 с.
14. Бахтин, М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
15. Бек, У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек; пер. с нем. В. Седельника, Н. Федоровой.– М: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
16. Белл, Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – М.: Academia, 1999. – 786 с.
17. Бенхабиб, С. Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру / С. Бенхабиб. – М.: Логос, 2003. – 350 с.
18. Бергер, П. Приглашение в социологию: Гуманистическая перспектива / П. Бергер; пер. с англ., под ред. Г.С. Батыгина; предисл. Г.С. Батыгина. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 168 с.
19. Бергер, П. Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: «Медиум», «Academia – Центр», 1995. – 322 с.
20. Бовуар, Симона де. Второй пол: в 2 т. / Симона де Бовуар; пер. с франц. Т. 1, Т. 2. Факты и мифы. Жизнь женщины / общ. ред. и вступ. ст. С. Айвазовой. – М., СПб.: Прогресс; Алетейя, 1997. – 832 с.
21. Брандт, Г.А. Природа женщины / Г.А. Брандт. – Екатеринбург: Гуманитарный университет, 2000. – 180 с.
22. Булдаков, С.К. Философия и методология образования / С.К. Булдаков, А.И. Субетто. – Кострома: Изд-во КГУ им. Н.А. Некрасова, 2002. – 444 с.

23. Бурдьё, П. Начала / П. Бурдьё; пер. с франц. Н.А. Шматко. – М.: Socio Logos, 1994. – 288 с.
24. Бурдьё, П. Социальное пространство и генезис классов / П. Бурдьё // Вопросы социологии. – 1992. – № 1, т. 1. – С. 17 – 33.
25. Бурдьё, П. Социология политики / П. Бурдьё; пер. с фр. Е.Д. Вознесенской и др., сост., общ. ред. и предисл. Н.А. Шматко. – М.: Socio Logos, 1993. – 336 с.
26. Буссмейкер, Дж. Гражданство, типология государств всеобщего благосостояния и материальное обеспечение семьи/ Дж. Буссмейкер // Обеспечение равенства полов: политика стран Западной Европы; под ред. Ф. Гардинер. М.: Идея – Пресс, 2000. – С. 253–275.
27. Введение в практическую психологию / под ред. Ю.М. Жукова, Л.А. Петровской, О.В. Соловьевой. – М.: Смысл, 1999. – 377 с.
28. Взаимосвязь социальной работы и социальной политики / под ред. Ш. Рамона; пер. с англ. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 256 с.
29. Воржецов, А.Г. Основы социального прогнозирования: учеб. пособ. / А.Г. Воржецов. – Казань: Казан, гос. технолог, ун-т, 2004. – 115 с.
30. Воронина, О.А. Феминизм и гендерное равенство / О.А. Воронина. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 320 с.
31. Гавра, Д.П. Общественное мнение как социологическая категория и социальный институт / Д.П. Гавра. – СПб.: Российская Академия наук, Ин-т соц.-экон. проблем. 1995. – 235 с.
32. Гидденс, Э. Пол, патриархат и развитие капитализма / Э. Гидденс // Соц. исследования. 1992. – № 7. – С. 135 – 140.
33. Гидденс, Э. Социология / Э. Гидденс. – М.: Эдиториал УРСС, – 1999. – 704 с.
34. Гидденс, Э. Устройство общества: очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – М.: Акад. Проект, 2003. – 525 с.

35. Голенкова, З.Т. Профессионалы портрет на фоне реформ / З.Т. Голенкова, Е.Д. Игитханян // Социологические исследования. – 2005. – № 2. – С. 28 – 36.
36. Григорьева, И.А. Социальная политика: основные понятия // Журнал исследований социальной политики. 2013. – № 1, т. 1. – С. 29 – 44.
37. Дридзе, Т.М. Две новые парадигмы для социального опознания и социальной практики / Т.М. Дридзе. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://management.edu.ru/db/msg/160576.html>.
38. Дюркгейм, Э. О разделении общественного труда / Э. Дюркгейм. – М.: Канон, 1996. – 432 с.
39. Дюркгейм, Э. Самоубийство: Социологический этюд / Э. Дюркгейм; пер. с фр. А. Н. Ильинского. – СПб.: Союз, 1998. – 492 с.
40. Жеребкина, И. «Прочти мое желание». Постмодернизм. Психоанализ. Феминизм / И. Жеребкина. – М.: Идея-Пресс, 2000. – 256 с.
41. Журженко, Т.Ю. Социальное воспроизводство и гендерная политика в Украине / Т.Ю. Журженко. Харьков: Фолио, 2001. – 240 с.
42. Здравомыслов, А.Г. Социология конфликта: учебн. пособие / А.Г. Здравомыслов. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 317 с.
43. Здравомыслова, Е.А. Государственное конструирование гендера в советском обществе / Е.А. Здравомыслова, А.А. Темкина // Журнал исследований социальной политики. 2004. – № т. 1. – С. 299 – 322.
44. Зиммель, Г. Избранное. Соч. в 2-х т. / Г. Зиммель; пер. М.И. Левина, Л.Г. Ионин. – М.: Юрист, 1996. Т.2.: Содержание жизни. 1996. – 607 с.
45. Зиневич, О.В. Философские основания пола как социального феномена / О.В. Зиневич. – Новосибирск: Новосиб. гос. ун-т, 2002. – 196 с.
46. Иванов, В.Н. Социальные технологии в современном мире / В.Н. Иванов. М.: Славянский диалог, 1996. – 335 с.

47. Ильин, В.И. Социальное неравенство: деятельностно конструктивистский подход: дис. социол. наук в виде научного доклада. – М., 2000. – 65 с.
48. Ионин, Л.Г. Социология культуры: учеб. пособие / Л.Г. Ионин. – М.: Издательская корпорация «Логос», 1996. – 280 с.
49. Искрин, В.И. Диалектика полов / В.И. Искрин. – СПб: Б.С.К., 2001. – 207 с.
50. Історія української культури : у 5 томах / НАН України; гол ред. Б. Є. Патон. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 3 : Українська культура другої половини XVII-XVIII століть. – 1246 с.
51. Козина, И.М. Профессиональная сегрегация: гендерные стереотипы на рынке труда / И.М. Козина // Социологический журнал. 2002. – № 3. – С. 126 -136.
52. Кон, И.С. Маскулинность как история / И.С. Кон // Тендерный калейдоскоп; под ред. М.М. Малышевой. – М.: МЦГИ, Academia, 2001. – С. 209 – 228.
53. Коннелл, Р. Современные подходы / Р. Коннелл // Хрестоматия феминистских текстов: переводы; под ред. Е. Здравомысловой, А. Темкиной. СПб.: Изд-во «Дмитрий Буланин», 2000. – С. 251 – 279.
54. Константиновский, Д.Л. Динамика неравенства. Российская молодежь в меняющемся обществе: ориентации и пути в сфере образования (от 1960-х годов к 2000-му) / Д.Л. Константиновский; под ред. В.Н. Шубкина.- М.: Эдито-риал УРСС, 1999. -342 с.
55. Кравченко, А.И. Социология: учебн. для вузов / А.И. Кравченко. 4-е изд. испр. и доп. – М.: Акад. Проект, 2002. – 508 с.
56. Кули, Ч. Социальная самость / Ч. Кули // Американская социологическая мысль: тексты; под ред. В.И. Добренькова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1994. – С. 316 – 329.
57. Курбатов, В.И. Социальное проектирование: учеб. пособ. / В.И. Курбатов, О.В. Курбатова. Ростов н/Д: «Феникс», 2001. – 416 с.

58. Леннеер-Аксельсон, Б. О любви, гендерном равноправии, сексуальности и насилии / Б. Леннеер-Аксельсон // Журнал исследований социальной политики. 2004. – № 3/4, т. 1. – С. 397 – 410.
59. Лорбер, Дж. Принципы гендерного конструирования / Дж. Лорбер, С. Фаррелл // Хрестоматия феминистских текстов: переводы; под ред. Е. Здравомысловой, А. Темкиной. – СПб.: Изд-во «Дмитрий Буланин», 2000. – С. 187 – 192.
60. Малышева, М.М. Современный патриархат. Социально-экономическое эссе / М.М. Малышева – М.: Academia, 2001. – 352 с.
61. Мамардашвили, М.К. Картезианские размышления / М.К. Мамардашвили. – М.: Издательская группа «Прогресс»; «Культура», 1993. – 352 с.
62. Марченко Є. О. Світоглядна еволюція європейської філософії щодо ідей справедливості / Є. О. Марченко // Філософія освіти, 3 (5), 2006. – К. : Майстер-клас. – С. 199–207.
63. Мертон, Р. Явные и латентные функции / Р. Мертон // Американская социологическая мысль: тексты; под ред. В.И. Добренькова. – М.: Междунар. унт бизнеса и упр. 1994. – С. 410 – 430 .
64. Миллс, Ч.Р. Социологическое воображение / Ч.Р. Миллс; пер. с англ. О.А. Оберемко; под общ. ред. и с предисл. Г.С. Батищева. М.: NOTA BENE, 2001.-264 с.
65. Орлов, А.И. Теория принятия решений: учеб. пособ. / А.И.Орлов. – М., 2005. – 656 с.
66. Осадчая, Г.И. Социальное значение и социальная практика / Г.И. Осадчая. – М.: Академический проект, 2003. 160 с.
67. Осадчая, Г.И. Социология социальной сферы / Г.И. Осадчая. – М.: Академический проект, 2003. – 336 с.
68. Парсонс, Т. О социальных системах / Т. Парсонс; под ред. В.Ф. Чесноковой, С.А. Белановского. – М.: Акад. Проект, 2002. – 832 с.

69. Пачи, П. Гендерные проблемы в странах с переходной экономикой / П. Пачи. – М.: Издательство «Весь мир», 2003. – 188 с.
70. Писачкин, В.А. Социология жизненного пространства / В.А. Писачкин. – Саранск: Морд, госуд. ун-т, 1997. 180 с.
71. Полутин, С.В. Молодежь в системе социального воспроизводства. Социологический анализ / С.В. Полутин. Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2000. – 220 с.
72. Поспелов, Д.А. Ситуационное управление: теория и практика / Д.А. Поспелов. М.: Наука, 1986. – 288 с.
73. Проблеми теорії ментальності [Електронний ресурс] / Відп. ред. М. В. Попович. – К. : Наукова думка, 2006. – 405 с.– Режим доступу : <http://www.filosof.com.ua/Mentaltheorie>
74. Пфедферкорн, Р. Социальное неравенство и статистика: пределы статистического подхода / Р. Пфедферкорн // Проблемы теоретической социологии. – СПб, 1996. Вып. 2. – С. 155–167.
75. Рабочая книга по прогнозированию / ред. И.В. Бестужев-Лада. – М.: Мысль, 1982. – 430 с.
76. Радаев, В.В. Социальная стратификация: учебн. пособие для вузов / В.В. Радаев, О.И. Шкаратан. – М.: Наука, 1995. – 237 с.
77. Радина, Н.К. Гендерное неравенство / Н.К. Радина // Словарь гендерных терминов; под ред. А.А. Денисовой. – М.: Информация – XXI, 2002. – С. 54 – 55.
78. Роджерс, К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс; пер. с англ. М.М. Исениной, общ. ред. и предисл. Е.И. Исениной. – М.: Прогресс, Универс, 1994. – 479 с.
79. Ролз, Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз. – Новосибирск: Изд-во Ново-сиб. ун-та, 1995. – 536 с.
80. Романов, П. Гендерные аспекты политики занятости / П. Романов // Социальная политика и социальная работа: гендерный подход: учеб.

пособ.; под ред. Е. Ярской-Смирновой. Саратов: Саратов. гос. тех. ун-т, 2003. – С. 66 – 100.

81. Романова, Н. П. Социальное неравенство : методологический аспект / Н. П. Романова // Вестник ЧитГУ. – 2008. – № 4. – С. 140–152.

82. Савинов, Л.И. Семьеведение: учеб. пособ. / Л.И. Савинов. Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2000. – 196 с.

83. Сведнер, Х. Что такое социальное благосостояние / Х. Сведнер // Социальная политика в Швеции.- М.: Социальная защита, 1999. С. 27 – 37.

84. Сидорина, Т.Ю. Социальная политика и ее акторы / Т.Ю. Сидорина // Мир России. 1998. – № 1-2. – С. 147 – 192.

85. Судаков, М. В. Соціологічна концептуалізація соціальної нерівності як чинника структурної диференціації соціальних систем : дис. ... канд. соц. наук : 22.00.01 / М. В. Судаков. – КНУ ім. Тараса Шевченка. – К., 2008. – 16 с.

86. Стаднік, І.Б. Українська ментальність у контексті відродження національної духовності : дис. канд. філос. н. за спец. 09.00.03 / І.Б. Стаднік. – Південноукраїнський державний педагогічний університет (м. Одеса) ім. К.Д.Ушинського, Одеса 2003. – 20 с.

86. Турен, А. Социальные изменения двадцатого века / А. Турен // Социологическое обозрение. 2002. – № 4, т. 2. – С. 49 – 54.

87. Уэст, К. Создание гендера / К. Уэст, Д. Зиммерманн // Хрестоматия феминистских текстов: переводы; под ред. Е. Здравомысловой, А. Темкиной. СПб.: Изд-во «Дмитрий Буланин», 2000. – С. 193-219.

88. Философский словарь / под ред. И.Т.Фролова. 7-е изд., перераб. и доп. -М.: Республика, 2001. – 719 с.

89. Фурман, А.В. Психокультура української ментальності: 3-є наукове видання / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль: НДІ МЕВО, 2014. – 168 с.

90. Чижевський, Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К. : Вид-во «Обрій», 1992. – 230 с.

91. Штомпка, П. Понятие социальной структуры: попытка обобщения / П. Штомпка // Социол. исследования. 2001. – № 9. – С. 3 -13.
92. Яворницький, Д. І. Історія запорізьких козаків : у 3 т. / Д. І. Яворницький. – Львів : Світ, 1990. – Т. 1. – 319 с.
93. Ярская, В.Н. Социальная политика, социальное государство и социальный менеджмент: проблемы анализа / В.Н. Ярская // Журнал исследований социальной политики. 2003. – № 1, т. 1. – С. 13 – 28.
94. Ярская-Смирнова, Е.Р. Возникновение и развитие гендерных исследований в США и Западной Европе / Е.Р. Ярская-Смирнова // Введение в гендерные исследования; под ред. И. Жеребкиной. СПб: Алетейя, 2001. – С. 17 – 48.
95. Ashwin, S. Gender, state and society in Soviet and post-Soviet Russia / S. Ashwin (ed.). L., R. 2001. – P. 1 – 29.
96. Baron, J.N. Workers and machines: Dimensions and determinants of technical relations in the workplace / J.N. Baron, W.T. Bielby // Am. Social. Rev. 1982. 47: 173 -88.
97. Bauman, Z. Intimations of Postmodernit / Z. Bauman. L., N.Y.: Rutledge, 1993. -232 p.